

TÜRKİYE ZİRAATINDA PRODÜKTİVİTE

Yazan : Doçent Dr. Reşat Aktan

Türkiye Ekonomi Kurumu İktisadî Araştırmalar Enstitüsü tarafından 5-8 Mayıs 1958 tarihleri arasında Ankarada tertiplenen Birinci Prodüktivite Seminerine sunulan tebliğdir.

Umumiyetle prodüktivite, istihşâl faaliyetlerine iştirak eden ve hasıladan hisse alan kimselerin gelirleri ve refah durumlarıyla yakından ilgilidir. Ziraî inkılâplarını büyük mikyasta tamamlamış bulunan iktisaden ileri memleketlerde, daha fazla sanayi sektöründeki prodüktivite problemi bahis konusu edilmekte ve ziraî prodüktivite meseleleri dikkati fazla çekmemekte ise de, bilhassa az gelişmiş ekonomiler bakımından ziraî prodüktivite, üzerinde ehemmiyetle durulmağa lâyık bir mesele mahiyetini arz etmektedir. Zira, esas itibariyle bu ekonomilerin temelini ziraat teşkil ettiğinden ve büyük nüfus kütleleri ziraî istihşâlden geçimlerini sağladığından, ziraî prodüktivite sahasında elde edilen tərakkiler bu kalabalık grupların refah ve yaşama seviyelerini islâha yardım etmektedir. Bilhassa eski medeniyetlerde, genişliğine gelişme imkânlarının hududuna ulaşılnca, süratle artan nüfusun hayat standardını daha fazla düşürmemek ve mümkünse yükseltmek için yegâne çare ziraî sektörde prodüktiviteyi artırmaktır. Sonra, bu gibi ekonomilerin enflasyon hali gibi müvazenesizliklere maruz kalmadan kalkınmaları için lüzumlu olan ilâve iktisadî kaynakları sağlama bakımından da ziraî prodüktiviteyi yükseltmek ve bu suretle istihşâli artırmak gerekmektedir. Esasen, hâlen ileri durumda bulunan birçok memleketler mazide bu usulden istifade etmiş bulunmaktadırlar.

İktisaden az gelişmiş bir memleket olan Türkiye'de de iktisadî kalkınma dâvasının hallinde aynı yoldan yürümek mümkün ve doğru olacaktır. Hâlen memleketimiz için ziraî prodüktivite, gerek büyük nüfus

gruplarının iktisadî refah ve yaşama seviyelerini islâh bakımından, gerekse muvazeneli bir kalkınmayı başarmak bakımından çok önemli bir mahiyet arz etmektedir. Nüfusumuzun süratle arttığı ve ziraî istihşâlin fizikî olarak genişlemesi imkânlarının hududuna ulaştığımız bu zamanda ziraî prodüktivite dâvası her zamandan daha ehemmiyetli bir hale gelmiş bulunmaktadır. Kanaatımızca, «Prodüktivite Semineri» nin ziraat sektöründe prodüktivite meselelerine programında ilk yeri vermesi bu sebeplerle çok yerinde ve doğru bir hareket olmuştur.

Bu kısa tebliğde, değişik tabiat şartları sayesinde bir kıta kadar çeşitli ziraî istihşâllere sahip bulunan memleketimizin her türlü ziraî prodüktivite meselelerinin ele alınarak incelenmesine şüphesizdir ki, imkân yoktur. Esasen bu çeşitli istihşâllerin her birisinin kendisine mahsus hususiyetleri ve problemleri mevcut bulunduğundan bunların ayrı ayrı ve teferruatlı bir şekilde bir tek tebliğ içerisinde incelenmesi, gerek zaman gerekse teknik bilgi ve ihtisas bakımından gayri mümkündür. Her birisi ayrı bir etüdün konusunu teşkil etmesi gereken bu çeşitli mevzuların ileride yapılacak benzeri seminerlerde tafsilâtı bir şekilde incelenmesi arzu ve temenniye şayandır. Bugün burada bize tahsis edilen mahdud zaman çerçevesi içinde ancak umumî olarak Türkiye ziraatının karşılaştığı prodüktivite meselelerini kısaca incelemeğe ve teferruata girmeden bu problemlerin başlıcalarının çarelerine işaret etmeğe çalışacağız. Karşılaşılan her meselenin hal çaresini ve her sorunun cevabını burada vermeğe imkân bulunmadığı aşikârdır. Esasen bu meselelerin hepsi halledilmiş ve cevabı bulunmuş değildir. Başlıca maksadımız, bu problemlerin, mütahassısları arasında münakaşa edilmelerine vesile vermek üzere, ortaya konulmasıdır.

Tebliğimizin birinci bölümünü ziraî prodüktivite mefhumunu ve Türkiye bakımından ziraat sektörünün önemini belirten bir giriş teşkil etmektedir. İkinci bölümde Türkiye ziraatında prodüktivite durumu tesbit edilmeğe, üçüncü bölümde halihazırdaki prodüktivite seviyesini doğuran sebep ve faktörler üzerinde durulmağa, dördüncü bölümde ziraî prodüktiviteyi artırma çarelerinden ve alınması mümkün olan tedbirlerden bazılarına işaret edilmeğe çalışılacak ve nihayet, memleketimiz ekonomisi bakımından çıkaracağımız bir umumî netice ile tebliğe son verilecektir.

I — G İ R İ Ő

Türkiye'de ziraî prodüktivite mevzuuna, evvelâ prodüktivite mefhumunun kısa bir tarifini yaparak başlayacağız. Umumî olarak *Prodüktivite denilince, istihsâlde kullanılan iktisadî kaynaklarla elde edilen hasıla arasındaki münasebet anlaşılır.* Diğer bir tabirle, prodüktivite, elde edilen hasılanın sarf olunan istihsâl faktörlerine nisbetini ifade eder. Prodüktiviteyi matematik bir formülle: $\text{Hasıla miktarı} \div \text{istihsâlde kullanılan faktörler}$, şeklinde göstermek mümkündür.

Bu izahata göre, prodüktivite mefhumunun işgücü, arazi, sermaye ve müteşebbisden ibaret istihsâl faktörlerinin her birisi için ayrı ayrı düşünülmesi ve hesap edilmesi mümkündür, demektir. Dolayısıyla, meselâ ziraat sektöründe arazinin prodüktivitesinden bahsolunabileceği gibi, ziraî işçilerin, çiftçi müteşebbislerin, iş hayvanları veya traktör gibi sermaye mallarının prodüktivitelerinden de bahsetmek mümkündür. Mamefi, yanında bir sıfat bulunmadan prodüktivite terimi yalnız başına kullanıldığı zaman umumiyetle kastedilen mana işgücünün prodüktivitesidir. Esasen istihsâlin en önemli unsuru ve aynı zamanda nihaî gayesi olan insanın prodüktivite hesabında esas olarak alınması yerinde ve doğru bir hareket tarzıdır. Bu düşünceye göre, ziraatte prodüktivite denilince, umumiyetle bu sektörde çalışan insanlardan her birisinin muayyen bir zaman devresi zarfında elde ettiği hasıla miktarı anlaşılacaktır.

Ziraat sektörünün prodüktivitesini ölçmek, ikinci ve üçüncü derece endüstrilerin prodüktivitelerine nazaran nisbeten daha kolay olmaktadır. Zira, evvelâ, bu temel endüstri şubesinin istihsalleri diğer sektörlerle nazaran daha mahdud sayıdadır. Sonra, bu mahsuller tamamen fizikî mallardan müteşekkildir ve bunların miktarını tesbit etmek nisbeten kolay olmaktadır. Bunlara ilâveten, ziraat mahsullerinin kaliteleri de diğer endüstrilerin mal ve hizmetlerine nazaran bir hayli mütecanistir; dolayısıyla mahdud nisbetteki kalite farklarını nazara almak pek zor olmamaktadır. Bu sebeplerle, diğer sektörlerle ait prodüktivite hesaplarında, ölçülmesi mümkün olmıyan mal ve hizmetleri hesaba katabilmek için mutlaka istihsâl endekslerinden başlamak icabettiği halde, ziraatte endekslerle müracaat etmek her zaman için şart değildir. İstenildiği takdirde hasılanın tam veya tama yakın bir envanterini çıkarmak mümkün olabilmektedir.

Bazan ziraî prodüktivite hesapları, ziraat mahsulleri istihsâlinde bulunan insanlardan her birisinin bir yıl veyahut bir çalışma günü veya saati zarfında meydana getirdiği hasılanın fizikî miktarı üzerinden yapılmaktadır. Ancak, ziraatte ihtisaslaşma mahdud bir nisbette yerleşmiş

bulduğundan ve aynı ziraat işçisi ekseriya çeşitli mahsulleri bir arada istihşâl ettiğinden ziraî hasıla içerisinde bu çeşitli mahsulleri toplamak gerekmektedir. Kıymet ve vasıfları farklı mahsulleri bir araya getirip ağırlık cinsinden cemederken bunları ihtiva ettikleri kaloriler veyahut nakdî değerleri ile tartmak ve hepsini mümkün olduğu kadar müşterek bir vahide irca etmeğe çalışmak icabeder. Bilhassa bir memleket ziraatının prodüktivite seviyesini zaman içerisinde takip etmek ve yahut diğer memleketlerdeki seviyelerle mukayese etmek bahis mevzuu olduğunda hesapların kalori üzerinden veya satın alma gücü sabit bir para ile yapılması doğru olur.

Ziraatte işgücü prodüktivitesini hesap ederken, aslında, ziraî mahsulün tamamı yerine bu hasıladan işgücünün hissesine düşen payın alınması doğru olacaktır. Diğer bir ifade ile, ziraî istihşâl kıymetinden diğer sektörlere ödenen masraflardan başka işgücünden gayri istihşâl âmillerinin hisselerinin de çıkarılması gerekir. Bu suretle ziraî istihşâlde sadece işgücü faktörünün yarattığı ilâve kıymet bulunmuş olacaktır ve bu kıymet sarfolunan işgücü birimlerine nisbet edilecektir. Bununla beraber, ekseri ahvalde, hesapların bu derece hassas bir şekilde yapılmasına imkân bulunmadığından safi hasıladan sadece diğer sektörlere ödenen masraflar çıkarılmak suretiyle elde edilen ve faiz, rant ve vergileri ihtiva eden hasıla kıymetleri ile iktifa edilmek mecburiyeti hasıl olmaktadır.

Umumiyetle prodüktiviteye tesir eden faktörler, istihşalde kullanılmaya elverişli iktisadî kaynakların miktarı ve evsafı, mala karşı duyulan talebin mahiyet ve durumu, teknoloji seviyesi ve nihayet, istihşâlin organizasyon tarz ve hususiyetleridir. Bunlar dışında daha birçok tali faktörler ve bu arada din, cemiyetin âdet ve an'aneleri, istihşâl âmillerinin elde edilmesi hususundaki aranjmanlar, iktisadî grupların ve ve âmmenin takip ettiği politikalar, umumî maarif ve sihat durumları vesaire gibi istihşâl prosesine doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak tesir eden pek çok faktörler de prodüktivitenin seviyesini tâyinde müessir olmaktadır.

Konumuz Türkiye'de ziraî prodüktivite olduğuna göre, bu münasebetle ziraatın kısa bir tarifini vermek ve aynı zamanda, Türkiye ekonomisinde ziraat sektörünün işgal ettiği yere ve ehemmiyete işaret etmekte lüzumlu ve faydalı olsa gerektir. Halk dilinde ziraat denilince, umumiyetle toprağı işlemek ve nebatî mahsuller elde etmek sanatı anlaşılır. Ziraat kelimesinin lügat manası da tohum ekme ile ilgilidir. Bununla beraber, bu anlayış tarzı dar ve noksandır; iktisat bakımından ziraî istihşâl mahiyetinde bulunan her türlü ziraat faaliyetini içerisinde almamakta, bağ - bahçe ziraatı, hayvan yetiştirme ve ziraat sanatları gibi talî ziraat

şubelerini hariç bırakmaktadır. Ziraatın tam ve özlü bir tarifini Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa göre şöylece verebiliriz: «*Arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yolları ile nebat, hayvan ve hayvan mahsulleri istihsâlinde bulunmağa veya bu mahsullerin yetiştiricileri tarafından işlenip değerlendirilmesine çiftçilik denir.*»

Bu kısa tarifte, ziraat istihsâlinin arazi ile yakın bağlarına işaret edilmekte, umumiyet itibariyle genetik istihsâl metodlarından istifade edilerek nebat, hayvan ve hayvan mahsulleri elde edilmeğe çalışıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, bu mahsullerin çiftçiler tarafından işlenip değerlendirilmesi faaliyetlerinin de ziraat istihsâlin bir şubesi olduğu tasrih ediliyor. Bu tarife göre, ormancılık hariç her türlü nebat ve hayvan yetiştiriciliği ve bunların çeşitli mahsullerinin elde edilmesi ile mahsullerin yetiştiricileri tarafından işlenerek mamûl veya yarı mamûl mallar haline getirilmesi için sarfolunan gayretler ziraat mefhumu içerisine girmektedir.

Bilindiği ve herkesce sık sık tekrarlandığı gibi, tarih boyunca Türkiye bir ziraat memleketi olmuştur. Halde ve yakın istikbalde de böyle kalacaktır. Bu ifademizin doğruluğunu bazı ekonomik kriterlere dayanarak isbat etmek mümkündür. Bu kriterlerin birincisi ve en önemlisi, ziraat faaliyetlerinden doğan gelirle millî gelir arasındaki nisbet, diğer bir ifade ile, ziraat sektörünün millî gelirdeki iştirak hissesidir. İktisadî faaliyetin gayesi olan insan ihtiyaçlarının tatmini hususu büyük mikyasta gelirle temin edildiğine göre, bu kıstasın ehemmiyeti kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Muhtelif yıllara ait millî gelir hesaplarına göre, ziraat sektörünün millî gelirimiz içerisindeki payı son otuz yıl içerisinde % 31.3 ile % 58.2 arasında değişmektedir. Ziraat gelirin böylece ehemmiyetli dalgalanmalar göstermesinin bir sebebi bu istihsâl sektöründe hasılanın büyük mikyasta tabiat şartlarına tâbi olması, ikinci önemli bir sebep ise bu hesapların çeşitli metodlarla yapılmış olması ve doğruluk derecelerinin farklı bulunmasıdır. Mamaafih en doğru ve yeni hesapları temsil eden 1938 ve 1948 - 56 rakamlarının bile % 39 ile % 52 arasında dalgalanması ancak ziraat istihsâldeki istikrarsızlıkla izah edilebilir. Bütün bu nisbetler Türkiye'de ziraat sektörünün yekûn iktisadî faaliyetler arasında çok önemli bir yer işgal ettiğini aşikâr bir şekilde göstermektedir. Ziraattan gayri ekonomi sektörlerinin millî gelir içerisindeki paylarının ekseri ahvalde ziraatle mukayese edilemeyecek kadar cüz'î nisbetleri bulunduğu ve nadiyen % 10 nun üzerine çıktığı gözönüne alınırsa, tek başına ziraat sektörünün millî ekonomi içerisindeki hâkim durumu daha bariz bir mahiyet almaktadır. Nitekim, 1948 veya 1951 yıllarında olduğu gibi, bazı sene-

lerde sadece ziraat sektöründen elde edilen gelirler, ekonominin diğer bütün faaliyetlerinden elde edilen yekûn geliri aşabilmektedir. Ziraat gelirlerinin ortalama olarak yarısından biraz fazlası nebatî istihsâl şubesi, takriben beşte ikisi hayvanî istihsâl şubesi ve % 2 gibi pek cüz'î bir kısmı da ziraat sanatları şubesi tarafından elde edilmektedir. Nebatî istihsâl arasında hububat ve bilhassa buğday ziraat geliri üçte birine yakın bir hasıla ile en başta gelmektedir.

Türkiye'de ziraatın millet iktisadındaki yerini ve önemini belirten ikinci bir kriter (kistas) bu ekonomi sektöründe çalışan ve geçimini ziraatten temin eden nüfus miktarıdır. 1927 yılı ile 1950 arasında yapılan beş nüfus sayımına göre, köylü nüfusu umumiyetle yekûn nüfusun dörtte üçü nisbetinde kalır ve müstakar bir manzara arz ederken, son 1955 sayımında bu nisbet oldukça ehemmiyetli sayılacak bir şekilde % 71,5 e düşmüş ve şehirleşme hareketi süratlenmiştir. Çeşitli ziraat anket ve sayımları köy ve bucaklarda oturan nüfusun ortalama olarak % 85 inin ziraatle meşgul bulunduğunu ve geçimini çiftçilikten temin ettiğini göstermektedir. Bu malûmata şehir ve kasabalarda oturup ta meslek olarak ziraatı seçmiş bulunan bir miktar nüfusun mevcudiyeti vâkıasını da ilâve edecek olursak, Türkiye nüfusunun ortalama olarak üçte ikisini bulan ehemmiyetli bir bölümünün geçimlerini ziraatten sağladıkları ve devamlı olarak ziraatla meşgul oldukları anlaşılır. Esasen nüfus sayımlarından çıkarılan ve mesleklere göre nüfusun dağılımını gösteren tablolar da bu durumu teyit etmektedir. Çiftçilikle meşgul nüfusun beşte ikisi sadece nebatî istihsâllerde bulunurken, % 2 gibi cüz'î bir kısmı sadece hayvancılık yapmakta ve beşte üçe yakın bir kısmı nebatî ve hayvanî istihsâlleri bir arada yapmaktadırlar.

Ziraatın Türkiye ekonomisindeki yerini tesbit ederken doğrudan doğruya bu sektör tarafından yaratılan hasıla yanında diğer ekonomik faaliyetlere ziraatın vasıtalı bir şekilde iştirakini ve bu suretle meydana çıkmasına sebep olduğu kıymetleri de hesaba katmak doğru olur. Nitekim yurdiçi toptan ve perakende ticaret faaliyetlerinin yarattığı gelirlerin beşte ikiye yakın kısmı ziraat mahsulleri mübadelesinden doğmaktadır. İhracat ticaretimizin umumiyetle % 80 den fazlasını ziraat mahsulleri teşkil ettiği gibi, ithalatın da takriben % 15 i ziraat sektörü için yurda getirilen mallardan müteşekkildir. Memleketimizde büyük sanayi mahiyetinde bulunan imalât sanayi müesseselerinin bir yılda kullandıkları ham madde, malzeme ve mahrukat kıymetinin takriben dörtte üçü ziraat mahsullerini işleyen sınaî müesseseler tarafından istihlâk edilmekte, imalât sanayii sektörünün bir yılda yarattığı yekûn kıymetlerin % 70 i ziraat mahsulleri işleyen sanayi tarafından meydana getirilmektedir. Münakalât faaliyetlerinden sadece demiryolları ile deniz yollarında bir yıl-

da nakledilen eşyaların % 40-50 sinin ziraat mahsulleri olduğunu söylemek, ziraatın bu sektörün hasılasına ne nisbette iştirak ettiği hakkında bir fikir verecek mahiyettedir. Ziraatın ayrıca malî müesseselerin faaliyetlerine de tesir ettiği aşikâr bulunmaktadır.

Yukarıdanberi verilen izahat, *Türkiye'de millet ekonomisinin temelini ve özünü ziraatın teşkil ettiğini ve memleketimizin iktisadî hayatında ziraat sektörünün önemli bir yer işgal ettiğini aşikâr bir şekilde ortaya koymaktadır.* İşte böyle ehemmiyetli bir ekonomik sektörün prodüktivite durumu üzerinde durmak memleketimiz bakımından çok lüzumlu ve manalı bir iş olmaktadır.

II. — TÜRKİYE ZİRAATINDA PRODÜKTİVİTE SEVİYESİ

Ziraî prodüktivite ölçülerinden birisinin kalori esasına göre hesaplanmış fizikî hasıla miktarları olabileceğine yukarıda işaret edilmişti. Nitekim, Birleşmiş Milletlerin Gıda ve Tarım Teşkilâtı bu usulü kullanmak suretiyle dünyanın çeşitli bölgeleri için ziraî prodüktiviteyi hesap etmiş bulunmaktadır. (1) Bu hesaplar nebatî mahsuller ve hayvanlar için ayrı ayrı olmak üzere yapılmıştır. Nebatî istihşâllere ait hesaplarda her çeşit mahsulü almak yerine dünya nüfusunun gıda ihtiyaçlarından % 85 inden fazlasını sağlıyan sekiz tarla mahsulü alınmış ve bu sekiz mahsulün nebat istihşâlini temsil edeceği kabul olunmuştur. Hesaba dahil edilen sekiz madde buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, pirinç, şeker ve patates-ten müteşekkildir ve bunların hepsi ihtiva ettikleri kalori kıymetleri esasına göre, (2) buğday vahidine irca edildikten sonra toplanmışlardır. Bu suretle elde edilen yekûnlar evvelâ bu sekiz mahsulün ekiliş sahası toplamına, daha sonra da ziraî nüfusa nisbet edilerek hektar başına ve ziraî nüfus başına ton cinsinden ziraî prodüktivite rakamları kıtalar itibariyle ve dünya için hesaplanmış bulunmaktadır.

Hayvanlar için yapılan hesapta ise, kasaplık hayvanlardan koyun 0.1, domuz 0.1 ve sığır 0.8 standard hayvan vahidi kabul edilmiş, bu suretle elde edilen yekûn hayvan sayısı ziraî nüfusa nisbet edilmek suretiyle nüfus başına düşen hayvan miktarı bulunmuştur. Bu hesaplar 1936 ve 1947-48 yılları için ayrı ayrı yapılmıştır.

(1) *Monthly Bulletin of Food and Agricultural Statistics*, cilt 2, sayı 9, eylül 1949.

(2) Bu mahsulleri buğday vahidine irca ederken buğday 100, arpa 64,8 çavdar 95.8, yulaf 58.4, mısır 106.3, pirinç 82.9, şeker 105.4 ve patates 21.0 olarak alınmıştır.

Her ne kadar metod ve muhteva bakımından pek mükemmel bir hesap olmaktan uzak ise de Gıda ve Tarım Teşkilâtının bu hesabı gene de muhtelif bölgelerin ziraî prodüktivite durumunu birbiri ile mukayeseye imkân verecek bir şekilde ortaya koymuş bulunmaktadır. Ağırlık esasına göre yapılan bu gibi hesapların, «Havyarla fasulyeyi bir araya getirmeğe çalışmakla» pek hassas netice vermediğine işaret eden Profesör Buchanan ve Profesör Ellis, her şeye rağmen bu gibi prodüktivite endekslerinin, tek başına kullanılacak bütün diğer kriterlerden yine de daha iyi netice verdiğini kabul etmektedirler. (3)

Bu kanaata iştirak ederek ve aynı metodu kullanmak suretiyle 1936 ve 1948 yılları için Türkiye'deki ziraî prodüktiviteyi hesaplamış bulunmaktayız. Hesabımızda tarla mahsullerine ait istihsâl rakamlarından tohumluk ve zayıt miktarları çıkarılmak suretiyle hasıllar safi hale getirilmeğe çalışılmıştır. Hayvanlarda ise domuz yerine bizde en fazla et gyesiyle kullanılan kıl keçi ve tiftik keçisi yine 0.1 emsali ile alınmış bulunmaktadır. Keza aynı maksada yarayan mandalar da 0.8 emsali ile hesaplara dahil edilmiş bulunmaktadır. Ancak, sığır ve mandanın iş hayvanı olarak kullanılan miktarları hesaplardan hariç tutulmuştur. Cetvel 1 de Gıda ve Tarım Teşkilâtının hesapları ile Türkiye için tarafımızdan bulunan rakamlar bir arada toplanmış bulunmaktadır.

Türkiye'ye ait hesapların teferruatı Cetvel 2 de hülâsa edilmektedir. Ziraî nüfusun hesabında, İstatistik Genel Müdürlüğünce 1936 ve 1948 yılları için tahmin edilen umumî nüfus rakamlarına, evvelâ adı geçen yıllara ait olmak üzere intrapolasyon usulü ile bulunan köylü nüfusu nisbeti tatbik edilmek suretiyle bu yıllardaki köylü nüfusu miktarları bulunmuş; bilâhare, muhtelif ziraat ve köy sayımları memleketimizde köylü nüfusun % 85 inin çiftçilikle geçimini sağladığını bildirdiği için, bu miktarların % 85 leri alınmıştır.

Cetvel 1 e göre, Türkiye'de 1936 yılı için hektar başına hesaplanan ziraî prodüktivite dünya ortalamasından takriben % 30 nisbetinde daha düşüktür. Kıtalarla mukayese edildiğinde, Afrika'dan pek az, hektara 60 kilogram kadar daha yüksek, fakat diğer bütün kıtalardan düşük bulunmaktadır. Bilhassa entansif ziraat yapılan Avrupa, Asya ve Cenubî Amerika kıtalarıyla aradaki fark daha fazladır. 12 yıllık fasıla sonunda, Türkiye'deki seviye hemen hiç değişmediği halde dünya ortalaması 60 kilo kadar arttığından, durumumuzda nisbî bir gerileme olmuş ve dünya ortalaması ile aramızdaki mesafe daha da fazla açılmıştır. Mamafih, aynı

(3) N. S. Buchanan and H. S. Ellis, *Approaches to Economic Development*, Twentieth Century Fund, New York 1955, s. 237.

**Cetvel 1 - Türkiye'de ve Dünyanın Diğer Bölgelerinde
Zirai Prodüktivite
(1936 ve 1947/48)**

Bölgeler	Hektar başına Hasıla (ton)		Zirai Nüfus Başına Nebati hasıla (ton) Standard birim olarak hayvanlar			
	1936	1947/48	1936	1947/48	1936	1947/48
Dünya or- talaması	1.24	1.30	0.42	0.42	0.51	0.48
Şimalî ve Orta Amerika	1.07	1.50	1.80	2.57	1.58	1.63
C. Amerika	1.28	1.39	0.58	0.48	1.94	1.87
Avrupa	1.51	1.34	1.04	0.88	0.82	0.70
Okyanusya	1.06	1.20	1.94	2.38	8.04	7.92
Asya	1.26	1.20	0.24	0.22	0.25	0.23
Afrika	0.77	0.73	0.12	0.12	0.51	0.54
Türkiye	0.828	0.832	0.503	0.506	0.76	0.80

devre zarfında diğer kıtaların prodüktivite seviyelerinde de ileri veya geri istikamette değişmeler olmuştur. En düşük seviyede bulunan Afrika'da prodüktivite azaldığından Türkiyenin üstünlüğü hektarda yüz kiloyu bulmuş, Avrupa ve Asya'da Zirai prodüktivite düşerken, yeni dünyanın üç kıtasında ehemmiyetli nisbetlerde artmıştır.

**Cetvel 2 - Türkiye'de Buğday Vahidine Göre Nebati
İstihsal ve Standard Hayvan Vahidine Göre Hayvanlar
(1936 ve 1948)**

Nebati İstihsal (Ton) :	1936	1948
Buğday	3 039 290	3 870 093
Arpa	1 089 700	1 097 321
Çavdar	353 437	403 087
Yulaf	99 323	151 840
Mısır	680 032	685 264
Pirinç	53 056	43 108
Şeker	67 335	124 480
Patates	31 500	84 000
Yekûn	5 413 673	6 459 193
Hayvanlar (aded) :		
Koyun	2 077 199	2 548 009
Kıl keçi	1 072 706	1 461 233
Tiftik	429 500	394 570
Sığır	4 500 506	5 585 787
Manda	120 369	153 904
Yekûn	8 200 280	10 179 503

Bu duruma göre, arazi birimi başına hesaplanan ziraî prodüktivitenin Türkiye'de bir hayli düşük bulunduğu ve fizikî şartları itibarıyla çok gayri müsait olan Afrika kıtası hariç bütün kıtaların ve dünya ortalamasının altında bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, hektar başına prodüktivite seviyesinde 1936 ile 1948 seneleri arasında hissedilmez derecede az bir artış meydana gelmiştir. Bu duruma göre, istihsâl miktarındaki artış tamamen ekiliş sahasındaki artışın bir neticesidir, demektir.

Ziraî nüfus başına hesaplanan nebatî hasıla bakımından Türki'ye'nin durumu gerek 1936 gerekse 1948 yılında Afrika'dan dört misli, Asya'dan 2 misli iyi olduğu gibi, dünya ortalamasının da 80 kilo kadar üstünde bulunmaktadır. Buna mukabil, Şimalî Amerika ile mukayese edildiğinde, 1936 yılında üçte birden daha az ve 1948 yılında ise ancak beşte biri bulduğu görülmektedir. On iki yıllık devre zarfında Türkiye'de nüfus başına prodüktivite seviyesinde hiç bir değişiklik olmadığı gibi, Asya, Afrika ve dünya ortalamaları da sabit kalmıştır. Bu duruma göre, 12 yıl zarfında Türkiye'de ziraî hasılda meydana gelen artış ile ziraî nüfusta görülen artış nisbet itibarıyla aynı miktarları bulmaktadır, demektir.

Hayvanlar bakımından durumumuz nebatî istihsâldekine çok yakın bir mahiyet arz etmektedir. Filhakika, ziraî nüfus başına hayvan miktarı 1936 ve 1948 yıllarının ikisinde de gerek dünya ortalamasının gerekse Asya ve Afrika ortalamalarının üstünde durmakta, Avrupa ile aradaki fark pek az bulunmaktadır. Nüfus başına hayvan sayısında da 12 yıllık devre zarfında hissedilir derecede bir artış görülmeyişi, bu zaman zarfında hayvan miktarında meydana gelen artışla ziraî nüfus artışının nisbet itibarıyla hemen aynı olduğunu ifade etmektedir.

Belirli bir memlekete ait prodüktivite rakamlarının dünya veya kıtalar ortalamasıyla mukayese edilmesinin adı geçen bu memleketteki prodüktivite seviyesi hakkında pek sarıh bir bilgi veremeyeceği muhakkaktır. Bu sebeple, başka bir usulle yapılan ve dünyanın, Türkiye dahil olmak üzere, daha fazla sayıda memleketini içerisine alan bir hesabı da burada zikretmek isteriz. Bahis konusu edilen hesap iktisadî kalkınma sahasında dünyanın tanınmış otoritelerinden sayılan Avusturalyalı Profesör Colin Clark tarafından 1934 ve 1935 yılları için yapılmış bulunmaktadır. (4) Çok daha hassas olarak yaptığı bu hesapta Prof. Clark, muhtelif memleketlere ait bilimum nebatî ve hayvanî istihsâlleri almış, bunları 1925-34 senelerinde Amerika'da aynı *mahsuller için cari* bulunan çiftçi eline geçen fiatlar ile tarttıktan sonra, bu kıymetlerden ziraat

(4) Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress*, 2. Bası. MacMillan, Londra 1951, s. 193 - 245.

için diğer ekonomik sektörler için yapılan masraf ödemelerini çıkararak (ücret, rant, vergi ve faizler hariç) hasılayı net ilâve edilen kıymet haline getirmiştir. Sonra, bu miktarları ziraatte çalışan erkek nüfusa nisbet ederek neticeyi «milletlerarası birim» cinsinden muhtelif memleketler için mukayeseli bir şekilde vermiştir. Ayrıca, ziraatî prodüktivite ile hektar başına düşen ziraatî nüfus kesafeti arasındaki münasebeti tesbit maksadıyla, iklim bakımından standard hale getirmek üzere ekilen arazi miktarlarında gerekli ayarlamaları yaptıktan sonra hesapladığı ziraatî nüfus kesafetlerini de bu tabloya ilâve etmiştir. Profesör Clark'ın bulduğu bu neticeler aşağıda Cetvel 3 de verilmektedir.

Cetvel 3 e göre, mukayeseye dahil edilen 33 memlekette ziraatî prodüktivite pek farklı seviyelerde bulunmakta, en baştaki en sondakinin 43 misli yüksek bir seviyeye ulaşmaktadır. Bu arada Türkiye'nin yeri sondan altıncı olmak üzere Yeni Zelanda'nın 17 de birine ancak erişebilmektedir. Bu cetvele dahil 33 memlekette Türkiye'nin altında bulunan Irak, Mısır, Hindistan, Filipinler ve Çin ya nüfus bakımından çok kalabalık veya tabiat şartları itibariyle Türkiye'den daha gayri müsait durumda olan beş memlekettir. Suriye, Filistin gibi tabiat şartları bakımından çok fakir memleketlerde nüfus başına ziraatî prodüktivitenin Türkiye'nin bir buçuk ilâ 2 misli yüksek olması enteresan bir hâdisedir.

Cetvel 3 de ziraatî nüfus ile ziraat arazisi arasındaki nisbeti gösteren rakamlar, prodüktivite ile bu kesafetin ilgili olduğunu işaret etmekte ise de, ilk bakışta bu münasebetin her zaman mevcut bulunduğunu isbat edecek kadar kat'î bir delil sağlayamamaktadır. Bununla beraber, ziraatî nüfusun ziraat arazisine nazaran fazla olduğu memleketlerde umumiyetle prodüktivitenin de düşük olduğu muhakkaktır. Buna mukabil, ziraatî nüfus kesafetinin düşük bulunduğu yeni dünya memleketlerinde prodüktivite en yüksek seviyelere çıkmaktadır. Nitekim, Prof. Clark bu münasebeti matematik bir formülle tesbit etmiştir. Bu formülle izah edilemeyen farklılıklar toprağın inbat kuvveti ve ziraatî teknik değişiklikleri ile izah edilebilmektedir. Bu bakımdan Türkiye bir hayli gayri müsait durumda bulunmaktadır. Gerçekten, ziraatî nüfus kesafeti Türkiye'den daha yüksek olan memleketler sayısı ancak 12 yi bulmaktadır.

Yukarıdaki izahlarımız ve iki ayrı yoldan yaptığımız mukayeseler, Türkiye'de ziraatî prodüktivitenin diğer birçok memleketlere nazaran düşük bulunduğunu oldukça kat'î bir şekilde göstermiş bulunmaktadır. Birinci mukayesemizde, arazi birimi başına hesaplanan prodüktivitenin ziraatî nüfus başına hesaplanan prodüktiviteye nazaran nisbî olarak daha düşük olduğu da tebarüz etmiş bulunmaktadır. Bunlara ilâveten, aynı mukayeseden 1936 ve 1948 arasındaki 12 yıllık devre zarfında ziraatî pro-

Cetvel 3 - Ziraatta Çalışan Erkek Nüfus Başına Düşen
Net Ziraî Hasıla ve Ziraî Nüfusla Ekilen Arazi Nisbetleri
(1934 ve 1935)

Memleketler	Erkek nüfus başına yıllık ziraî hasıla (Milletlerarası birim)	Ziraatta çalışan erkek nüfusun standard ik- limli araziye nisbeti (Km ² başına)
Yeni Zelanda	2 006	0.54
Avusturalya	1 329	0.33
Arjantin	1 115	1.77
Uruguay	815	1.22
ABD	623	1.87
Danimarka	592	10.00
Kanada	531	0.89
İngiltere	531	5.00
Hollanda	489	17.00
Belçika	466	17.90
İzlanda	461	0.63
İsviçre	460	—
Almanya	416	10.70
Fransa	414	8.56
İsveç	354	4.27
Estonya	292	4.96
Çekoslovakya	287	12.40
Eri	273	7.79
Macaristan	242	21.00
Brezilya	239	1.02
Filistin	232	145.0
Polonya	189	14.50
Suriye	165	43.3
Kıbrıs	159	10.0
İtalya	154	25.50
Japonya	146	17.35
Rusya	127 (1938)	11.8
Türkiye	119	14.3
Irak	108	31.6
Mısır	92	74.3
Hindistan	83	26.8
Filipinler	83	7.70
Çin	46	42.0

düktivite seviyesinde (arazi ve nüfus birimleri başına) hiç bir değişme olmadığı da anlaşılmaktadır. Ziraî prodüktivitenin kalabalık kütlelerin refah durumları ve iktisadî kalkınma bakımlarından ehemmiyetine daha evvelce işaret etmiştik. Bu vâkıa karşısında, Türkiye'de ziraî prodüktivite seviyesinin zaman içerisinde seyrini daha yakından incelemekte büyük fayda vardır. Bu maksatla, son kalkınma yıllarını da ihtiva eden daha

uzun bir zaman devresi içerisinde ziraî prodüktivite seviyesinde meydana gelen değişimleri araştırmış bulunuyoruz. Ancak bu hesaplarımızda, aşağıda izah edildiği üzere, iki ayrı metoddan istifade edilmiştir.

Bu metodların birincisi, Gıda ve Tarım Teşkilâtının memleketimiz için hesapladığı ziraî istihsâl endekslerini esas olarak almakta ve bunları ziraat sektöründe çalışan nüfus için tarafımızdan hazırlanan bir endeksle karşılaştırmak suretiyle ziraî faal nüfus başına düşen istihsâl yani prodüktivite rakamlarını elde etmeğe çalışmaktadır. Gıda ve Tarım Teşkilâtı, birisi nebatî ve hayvanî gıda maddelerini, diğeri bilimum ziraat mahsullerini ihtiva etmek üzere iki ayrı ziraî istihsâl endeksi hazırlamaktadır. Bu endekslerde yıllık istihsâl miktarları, 1934/38 ortalama fiatları ile tartılmak suretiyle endekse alınmaktadır. (5) Elde ettiğimiz neticeler Cetvel 4 ve 5 de hülâsa edilmiş bulunmaktadır.

Cetvel 4 de görüldüğü üzere, Türkiye'de nebatî ve hayvanî gıda maddeleri istihsâli ile bilimum ziraat mahsulleri istihsâlini gösteren endeksler, 1934/38 ortalamasına nazaran, nisbeten kısa zaman devresi içinde ehemmiyetli dalgalanmalar göstermiştir. 1953/54 yılında her iki endeks te baz seviyesinin hemen iki misline yaklaştıkları halde, bunu takip eden yılda çok mühim düşmeler kaydetmişlerdir. Buna mukabil, ziraatta çalışan nüfus devamlı bir şekilde artmıştır. Ancak, bu artışın başlangıçta daha süratli olduğu ve 1950 den itibaren hızını kaybettiği de müşahede edilmektedir.

Cetvel 4 - Türkiye'de Ziraî İstihsâl ve Ziraatte Çalışan Nüfus Endeksleri 1934 - 38, 1946/47 - 1955/56

Yıllar	Nebatî ve Hayvanî gıdalar	Bilûmum Ziraat mahsulleri	Ziraatta çalışan nüfus
1934 - 38	100	100	100.0 (1938)
1946/47	107	110	126.5
1947/48	99	104	131.9
1948/49	116	118	137.2
1949/50	97	103	142.5
1950/51	117	121	147.8
1951/52	150	154	150.0
1952/53	168	171	152.2
1953/54	185	187	154.4
1954/55	151	155	156.6
1955/56	170	174	158.8

(5) FAO, Yearbook of Food and Agricultural Statistics, 1949 - 1956.

Cetvel 5 - Türkiye'de Çalışan Ziraî Nüfus Başına Gıda Maddeleri ve Ziraî Mahsuller İstihşâl Endeksleri

1934 - 38 Ortalaması ve 1946/47 - 1955/56

Yıllar	Gıdalar	Baz seviyesine nazaran % değişme	Bütün mahsuller	Baz seviyesine nazaran % değişme
1934-38	1.000	—	1.000	—
1946/47	0.846	—15	0.870	—13
1947/48	0.750	—25	0.788	—21
1948/49	0.845	—16	0.860	—14
1949/50	0.681	—32	0.723	—28
1950/51	0.792	—21	0.819	—18
1951/52	1.000	0	1.027	+3
1952/53	1.104	+10	1.124	+12
1953/54	1.198	+20	1.211	+21
1954/55	0.964	—4	0.990	—1
1955/56	1.070	+7	1.096	+10

Cetvel 5 de, çalışan nüfus itibariyle ziraî prodüktivite serileri ile harp sonu yıllarında bu serilerde baz yılına nazaran meydana gelen nisbî değişmeler görülmektedir. Bu cetvelden, yıllar boyunca ziraî prodüktivitenin istikrarsız bir manzara arzettiği ve önemli dalgalanmalar gösterdiği bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Burada bulduğumuz neticeyi aşağıda izah edilen ikinci bir usulden yapılan hesaplar da teyit etmektedir.

Türkiye'de ziraî prodüktivite seviyesinin yıllar boyunca gösterdiği değişiklikleri bir de ziraatta çalışan nüfus başına düşen sabit fiatlarla hesaplanmış ziraî gelir rakamlarıyla takip etmek mümkün olmaktadır. Bilindiği üzere, kıymeti sabit bir para vahidi ile hesaplanan gelir serileri fizikî hasıla endeksi mahiyetini almaktadır. Bu serilerin ziraatta çalışan nüfusa ait serilerle nisbeti bize ziraî hasıladan nüfus başına düşen miktarları vermektedir ki, bu da ziraî prodüktivitenin bir ölçüsü olabilir. Bu düşünceden hareketle, Millî Gelir Etüd Grubu tarafından 1948 fiatları ile hesaplanan ziraî gelirlere ait seri ele alınmış ve yukarıda izah edildiği şekilde tarafımızdan hesaplanan ziraatta çalışan nüfus rakamlarına nisbet edilmek suretiyle nüfus başına hasıla endeksleri çıkarılmıştır. Bu neticeler aşağıda cetvel 6 da verilmektedir.

Cetvel 6 da sabit fiatlarla gelir üzerinden yapılan ziraî prodüktivite hesaplarının da yıllar zarfında mühim dalgalanmalar ve istikrarsızlıklar gösterdiği ve aynı zamanda, 1953 yılı müstesna bütün harp sonu senelelerinde 1938 seviyesinin altında kaldığı görülmektedir. Bu devrede 1950

yılından itibaren ziraî istihâlde kaydedilen ehemmiyetli artış, nüfusun da aynı zamanda önemli nisbetlerde artması yüzünden, umumiyetle bir prodüktivite artışına sebep olamamıştır.

Cetvel 6 - Ziraatta Çalışan Nüfus Başına Ziraî Hasıla,
(1938 ve 1948 - 1956)

Yıllar	Sabit fiatla ziraî gelir (1000 TL.)	Ziraatta çalışan nüfus (1000)	Nüfus başına hasıla
1938	3 999 800	6 054	660.6
1948	4 582 000	8 307	551.5
1949	3 576 100	8 629	414.4
1950	4 446 200	8 951	496.7
1951	5 377 300	9 084	591.9
1952	5 721 800	9 217	620.7
1953	6 277 000	9 350	671.3
1954	5 000 000	9 483	527.2
1955	5 704 700	9 616	593.2
1956	6 015 900	9 756	616.6

Türkiye'de ziraî prodüktivite seviyesinin istikrarsız bir manzara göstermesinin başlıca sebebi, bilhassa hava şartlarının istikrarsızlığı sebebiyle, mahsul verimlerinde meydana gelen dalgalanmalardır. Büyük kısmı ile yarı kurak bir iklime sahip olan memleketimizde hava şartları ve bu arada en önemli ve tahdid edici bir faktör mahiyetini gösteren yağışlar yıldan yıla mühim değişmeler göstermektedir. Yağışların yıllık toplamı kadar sene içerisindeki dağılışı da mahsul verimleri üzerinde ehemmiyetli tesirler icra etmektedir. Ziraî istihâlin temel şubelerinden birisi olan hububat ziraatında verimin daha ziyade sonbaharın ve ilkbaharın belirli aylarında düşen yağmurların miktarlarıyla tâyin edildiğini ziraî araştırma müesseselerinin çalışmaları göstermektedir. (6) Ziraî verimlerdeki istikrarsızlığı belirtmek üzere istatistiklere göre, buğday ve arpa verimlerinin son 21 sene zarfındaki seyirlerini takip edebiliriz. Bu iki mahsul bütün hububat istihâlinin % 80 ini teşkil ettiğine göre, bu rakamlar umumî hububat durumunu iyi bir şekilde temsil edebilmektedir.

(6) Ankara Ziraî Araştırma Enstitüsü Raporları.

G. E. Brandow, *Agricultural Development in Turkey*, Ankara 1953, s. 18 ve ABD Ziraat Nezareti, *Agricultural Development in Turkey*, Washington 1958, s. 48.

Cetvel 7 de İstatistik Genel Müdürlüğünün memleket ortalamalarına ait rakamları ile 14 devlet çiftliğine ait buğday verimleri bir arada toplanmıştır.

Cetvel 7 - Buğday ve Arpa Verimleri (Hektara kilo olarak)
(1936 - 56)

Yıllar	Buğday		Arpa
	Türkiye ortalaması	Devlet Çiftlikleri	Türkiye ortalaması
1936	1 092	—	1 185
1937	1 118	—	1 250
1938	1 117	—	1 217
1939	1 042	—	1 123
1940	928	—	1 074
1941	792	—	863
1942	975	—	1 112
1943	1 002	1 398	1 117
1944	841	916	857
1945	585	541	575
1946	952	1 583	953
1947	777	1 089	838
1948	1 086	1 452	1 186
1949	628	666	709
1950	864	980	1 076
1951	1 169	1 075	1 311
1952	1 194	1 222	1 379
1953	1 248	1 435	1 494
1954	765	835	960
1955	977	982	1 131
1956	872	760	1 110

Cetvel 7 den, gerek buğday gerekse arpa veriminin tetkik devresi-zarfında çok büyük dalgalanmalar gösterdiği, bazan bir yıldan diğer yıla % 100 ü geçen değişmeler gösterebildiği anlaşılmaktadır. Bir kısım müte-hassıslarca mübalâgalı olduğu iddia edilen (7) istatistik rakamlarına göre, 21 yıllık devre zarfında buğday verimi asgari olarak 585 kiloya düşmekte ve azamî olarak da 1248 kiloya çıkabilmektedir. Azamî verim asgarinin iki mislinden daha fazladır. Hakikî ölçmeye dayandığı için daha doğru olan devlet çiftliklerine ait rakamlardaki değişmeler çok daha büyüktür. Çiftliklerde asgarî verim 541 kilo iken azamî verim bunun üç

(7) ABD. Ziraat Nezareti, Op. cit., s. 33.

misline yakın olmak üzere 1583 kiloyu bulmaktadır. Bilhassa bu azamının asgariyi takip eden yılda elde edilmesi, bir yıl gibi kısa bir zaman devresi zarfında verim değişikliklerinin ne kadar muazzam olabileceğini göstermesi bakımından dikkate şayandır. Arpa verimlerindeki değişmeler de vüsat bakımından buğdaya yakın olmakla beraber, gene de buğdaydan biraz geri kalmaktadır.

Cetvel 7 ye göre, 21 yıllık devre zarfında, bir seneden diğer seneye verimlerin % 20 veya daha fazla değişme gösterdiği seneler sayısı buğdayda 9 ve arpada 10 dur. Halbuki, 1938 - 54 devresi için Gıda Tarım Teşkilâtı tarafından yapılan hesaplara göre, buğday veriminin bir yıldan diğerine % 20 veya daha fazla değişmesi Birleşik Amerika, Danimarka ve Japonyada hiç görülmemiş, İngiltere ve Fransada ancak birer defa, Holandada ancak 2 defa, İtalyada 4, Arjantinde 6, Avusturalyada 9 ve Kanadada 10 defa görülmüştür. (8) Dünyanın diğer memleketlerinde ziraî teknoloji ve iktisadî organizasyonda sağlanan terakkiler (ki bunlar arasında hastalıklara ve kötü hava şartlarına mukavim tohumların kullanılması, istihsâl metodlarının islahı, kısa müddet süren iyi hava şartlarından faydalanmayı mümkün kılan makinaların kullanılması zikre değer) sayesinde mahsul verimlerindeki dalgalanmaların azaltıldığı da muhakkaktır.

Bu münasebetle üzerinde durulması gereken diğer iki husus ta şudur: (1) Türkiyedeki buğday verimleri, bazı Avrupa ve buğday ihracatçısı memleketler ile mukayese edildiğinde, umumiyetle onların hepsinden düşüktür; (2) Türkiyede buğday ve arpa verimleri zaman içerisinde bir artış temayülü göstermemektedir. Nitekim FAO neşriyatına göre, 1946 - 54 devresi için buğday randımanları hektar başına Danimarkada 3670, Holandada 3510, İngilterede 2820, Japonyada 2040, Fransada 1980, İtalyada 1640, Kanadada 1220, Arjantinde 1170, ABD'de 1150 ve Avusturalyada 1060 kilo iken Türkiyede bu rakam 960 dır. (9) Memleketimizde gerek buğday gerekse arpa verimlerinin zaman içerisinde bir artma temayülü göstermemesi Cetvel 7 den bariz bir şekilde anlaşılmalıdır.

Türkiye ziraatındaki prodüktivite seviyesini mukayeseli bir surette incelemek maksadıyla yaptığımız çeşitli hesapların ve verdiğimiz diğer izahatın neticeleri şöylece hülâsa edilebilir:

(8) F. C. Sch'ömer, «An international Comparison of trends in cereal yields during 1920 - 55», *Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics*, cilt. V, No. 11, s. 6.

(9) *Ibid.*, s. 2.

1) *Dünya ortalaması ve diğer bölge veya memleketlerle mukayese edildiğinde, Türkiye'de ziraî produktivitenin umumiyetle düşük olduğu görülmektedir.* Bu düşüklük, insan başına hesaplanan produktiviteye nazaran arazi birimi başına düşen produktivite seviyesinde nisbî olarak daha fazladır.

2) *Türkiye'de ziraî produktivite zaman içerisinde çok dalgalı bir seyir arz etmektedir.* Bu istikrarsız durumun başlıca sebebi yılın hava şartlarının, bilhassa yağış durumunun, gösterdiği istikrarsızlıklardır.

3) *İkinci Cihan Harbinden evvelki devre ile mukayese edildiğinde Türkiye'de ziraî produktivitenin harb sonu yıllarında umumiyetle düşük bir seviyede seyrettiği ve bir iki senenin arızî yükselmeleri istisna edilirse, devamlı bir artış hali göstermediği tesbit edilebilmektedir.* Son yıllarda ziraî istihşâllerin mühim nisbette ve oldukça devamlı bir şekilde artmasına rağmen produktivite seviyesinin hemen hiç yükselmemesinin başlıca sebebi, ziraî nüfusun süratli bir şekilde çoğalması ve buna ilâveten, ziraî istihşâl artışının hemen tamamıyla ekstansif bir genişleme neticesinde tahakkuk ettirilmiş bulunmasıdır.

Bu çok önemli neticeler bizi, Türkiye ziraatının karşılaştığı produktivite meseleleri ile daha yakından meşgul olmağa ve derdin çarelerini araştırıp tesbit etmeğe zorlamaktadır. Müteakip bölümde konumuzun bu safhası ele alınmaktadır.

III. — TÜRKİYE'DE ZİRAİ PRODÜKTİVİTE SEVİYESİNİ TÂYİN EDEN FAKTÖRLER

Bir memlekette ziraî produktivite seviyesini tâyin eden faktörler çok çeşitlidir ve kompleks bir mahiyet arz ederler. Bunların nazari olarak ve teferruatlı bir şekilde münakaşa ve izahlarını vermek pek zor bir iş olduğu gibi, esasen mevzuumuzun da dışındadır. Bizim burada yapmağa çalıştığımız şey, memleketimizde halihazırda ve yakın mazide mevcut bulunduğunu tesbit ettiğimiz düşük ziraî produktivite seviyesinin hangi âmiller tesiriyle meydana geldiği hususuna kısaca ve anahatları ile işaret etmekten ibarettir. Daha evvel de temas ettiğimiz gibi, çok çeşitli ziraî istihşâllere sahip bulunan memleketimizde bu mahsullerin her birisinin karşılaştığı produktivite meseleleri ayrı ayrı ve teferruatlı bir şekilde üzerinde durulmağa lâyık, ehemmiyetli ve muğlak mevzulardır.

Ziraî produktivite seviyesini tâyinde ilk olarak nazarı itibara alacağımız husus, Türkiye'de ziraî istihşâl faaliyetlerinde kullanılmağa elve-

rişli bulunan müstahsil kaynakların miktarları, kaliteleri, bunların ne dereceye kadar müessir bir şekilde istismar edildikleri ve bu kaynakların arasında optimum bir münasebetin mevcut bulunup bulunmadığıdır. Ziraat bakımından en önemli iktisadî kaynak arazi olduğundan şimdi evvelâ bunun üzerinde duralım.

İlk bakışta Türkiye'nin geniş bir yüz ölçümüne sahip bulunduğu ve diğer bir çok memleketlerle mukayese edildiğinde nüfusa nisbetle yurdumuzda zengin arazi kaynakları mevcut olduğu intibai uyanmaktadır. Filhakika, kilometre kare başına 31 i bulan ortalama nüfus kesafeti bir hayli seyrek bir yerleşmeyi temsil etmektedir. Ancak, yekûn mesahanın ziraate elverişli olan kısımları nazara alındığında, bu üstünlüğün ilk görüldüğü kadar cazip bir manzara arz etmediği de ortaya çıkmaktadır. Nitekim, istatistiklere ve mütehassısların tahminlerine göre, halihazırda ki teknolojik imkânlarla işlenebilen araziler yekûn mesahanın % 30 unu biraz geçmekte ve çayır - mer'a halinde istifade edilen kısım ise % 40 na yaklaşmaktadır. Dünyanın diğer bazı memleketleriyle, ezcümle Danimarka (% 77), Macaristan (% 60), İtalya (% 48), Romanya (% 39), Bulgaristan (% 39), Fransa (% 38), vesaire ile mukayese edildiğinde, yurdumuzda işlenmeye elverişli arazi nisbetinin pek de yüksek sayılması icabeder. Bu vâkıya, Türkiye'de nüfusun çok daha büyük bir kısmının ziraatle meşgul bulunduğu ve geçimini ziraatten sağladığı gerçeğini de ilâve edersek, durumumuzun bu bakımdan pek de parlak olmadığı ortaya çıkar. Nitekim, ziraî nüfus başına düşen işlenen arazi Türkiye'de takriben birbuçuk hektar iken, bu rakam Amerika Birleşik Devletlerinde 6.7, Kanada'da 11.2, İngiltere'de 4.9, Fransa'da 2.2, Danimarka'da 2.6, Almanya'da 2.1 hektarı bulmaktadır. Bu izahata ve yukarıda Cetvel 3 de verilen rakamlara göre, Türkiye'de işlenen ziraat arazisinin çiftçi nüfusuna nazaran pek de bol olmadığı neticesi çıkmaktadır.

Ziraat bakımından arazi bir mekân olmaktan başka ihtiva ettiği çeşitli tabiat maddeleri ve enerjileri ile de istihsâle iştirâk etmektedir. Bu sebeple, bu istihsal faktörünü incelerken genişliği kadar diğer vasıflarını ve hususiyetlerini de nazara almak icabeder. İktisadî manâda arazi mefhumuna, evvelâ bizatihî toprağın, sonra da topoğrafya ve iklim gibi diğer tabii şartların dahil bulunduğu malûmdur. Bu sebeple şimdi kısaca bu hususlara da bir göz atalım.

Türkiye'de ziraat toprakları çok çeşitli kalite ve vasıfları haizdir. Bunların teknik ölçülerle burada izahına ve değerlendirilmesine imkân bulunmamakla beraber, umumî olarak topraklarımızın ekonomik bakımdan önemli bazı karakteristiklerine bir kaç cümle ile işaret etmekteyiz.

mümkündür. Birinci olarak, Türkiye topraklarının büyük kısmı yarı kurak bölgelere has, tabii inbat kuvveti ve müstahsil kapasitesi pek yüksek olmıyan topraklardan müteşekkildir. Nitekim, toprak mütehassısları Türkiye'deki ziraat arazilerin takriben üçte ikisinin arid ve semi-arid bölgelerde bulunduğunu; kinezli ve çok kinezli olan bu toprakların bilhassa kabili istifade fosfor bakımından pek fakir olduğunu; iklim tesiri altında olarak uzvî madde parçalanmasının bu topraklarda gayet sür'atli olduğunu ve dolayısıyla azot ve organik maddeleri pek az ihtiva ettiğini ve tabii verimlilik kabiliyetlerinin düşük bulunduğunu bildirmektedirler. Ancak sahillerimiz boyunca uzanan dar veya geniş vâdiler içerisindeki aluviyal ve ko - aluviyal toprakların tabii verimlilik kabiliyetleri nisbeten daha müsait bir durum arz etmekte olup, bunlar da ziraat topraklarımızın ancak dörtte biri tutarındadır.

İkinci olarak, tarih boyunca topraklarımız ehemmiyetli nisbet ve dereceyi bulan su ve rüzgâr erozyonu tahribatına maruz kalmıştır. Ummî kanaatin aksine olarak, son bir kaç sene zarfında alâkalı mütehassıslar bu durumu gittikçe artan araştırma çalışmaları ile bize aşikâr bir şekilde isbat etmektedirler. Nitekim, Amerika'lı toprak koruma mütehassısı Mr. D. W. Klauss'un bir raporuna göre, (10) Türkiye arazisinin dörtte üçü bu kanserle bulaşmış bir haldedir ve bazı bölgelerde tehlike çanları çalınmaktadır. Erozyon, toprağın en kıymetli üst tabakasını tahrip ettiği ve bu iktisadî kaynağı tamamen yok ettiği için millî ekonomi bakımından pek önemli bir mesele arz etmektedir.

Üçüncü olarak, bu topraklar, pek uzun bir tarih boyunca devamlı bir şekilde ve hemen hiç bir gıda maddesi ilâve edilmeden kullanılmış, inbat kuvvetleri asgarî bir hadde indirilmiş, yorgun ve yıpranmış topraklardır. Bu toprakların verimlilik kabiliyetlerinin bu kadar düşürülmesinde diğer bir âmil de mütemadî olarak aynı mahsulün aynı arazi parçaları üzerinde yetiştirilmesi ve münavebe yapılmaması neticesini veren iptidaî bir ziraat sisteminin tatbik edilmesidir. Filhakia, Prof. Halit Evliya'nın yaptığı hesaplara göre, (11) sadece hububat, bakliyat, tütün, patates, şeker pancarı gibi, mahdut sayıdaki mahsuller vasıtasıyla ortalama olarak senede bir milyon tona yakın azot, fosfor ve potasyumdan müteşekkil besin maddeleri topraktan uzaklaştırılmaktadır. Buna karşılık, her sene toprağa ilâve edilen besin maddesi miktarı kaldırılan miktarla mukayese edilemeyecek derecede mahdut miktarları bulmaktadır.

(10) Donald W. Klauss, **Türkiyenin Su ve Toprak Muhafaza Problemleri**, Ankara 1956.

(11) Halit Evliya, «Memleketimizde ticaret gübreleri kullanılmasının gelişimi», **Ziraat Fakültesi 1957 Yıllığı**, sahife: 365.

Keza umumiyetle topraklarımız uzvi madde muhtevası bakımından da çok fakir bir durumdadır. En mühim uzvi madde kaynağı olan çiftlik gübresi pek çok hallerde toprağa verilmediği gibi, yeşil gübre, kompost, nebat artıkları gibi uzvi madde kaynakları da hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.

Son olarak, ovalarımızda bazan taban suyunun yükselmesi neticesi olarak oksidasyon faaliyetlerinin yerini redüksiyon şartlarına terkettiğini ve bazan da yüksek derecede tuzlanmaların meydana geldiğini ve bunlara iâvaten, ziraat topraklarımızın % 1 - 2 sini teşkil eden sub-hümid bölgelerde asidite yüksekliği dolayısıyla tabii verimliliğin azlığını belirtmek icabeder.

Arazi mefhumunun diğer bir unsuru olan topoğrafya bakımından da yurdumuzun pek elverişli bir durumda bulunduğu iddia edilemez. Oldukça mahdut sayıda ve vüs'atte bulunan aluviyal ovalarla Anadolu ve Trakya'nın step düzlükleri dışında kalan yurdun büyük kısmı umumiyetle hafif veya şiddetli arızalı arazilerden müteşekkildir. Dağların kesafet kazandığı Şarkî Anadolu ile Karadeniz sahillerinde ziraat arazisinin arızaları da artmakta, işlemeye müsait toprakların çoğu meyilli yamaç arazilerden ibaret bulunmaktadır. Topoğrafyanın umumiyetle işlenebilecek *arazi miktarını tahdit etmek* yanında ayrıca yağışlardan istifade, toprağın korunması, ziraî ameliyelerin başarılmaması, sulama, makinelerin kullanılması, vesaire gibi ziraat faaliyetleri ile ilgili hususlarda ne derece önemli bir faktör olduğu gözönüne getirilince gayri müsait bir topoğrafik yapının prodüktivite üzerine yapacağı menfi tesirler kolaylıkla anlaşılabilir.

Coğrafi mevki ve topoğrafik yapı neticesi olarak Türkiye'de iklim de pek çeşitli bir manzara gösterir. Hattâ bu çeşitlilik o kadar fazladır ki birçok coğrafyacılara memleketimizin bu bakımdan ancak bir kıta ile mukayese edilebilecek derecede mütenevvi iklimlere sahip bulunduğunu söylerler. Memleketin etrafını çevreleyen sahil bölgeleri her bakımdan müsait ve ziraate elverişli iklim şartlarını haiz bulunmakla beraber, İç Anadolu ile Doğu ve Cenup Doğu bölgeleri ve Trakya'nın büyük kısmı bilhassa rutubet bakımından fakir, yarı - kurak bir iklime sahiptir. Bu bakımdan, memleketimizin büyük kısmında hava ve toprağın ihtiva ettiği rutubet ziraî hayat üzerinde çok önemli bir tahdit - edici faktör mahiyetini alır. Yağışların yıllık miktarı kadar bu yağışların sene içerisindeki dağılımları, lüzumlu zamanlarda yeter miktar ve neviden rutubetin temini bakımlarından yurdumuzun büyük kısmı gayri müsait bir durum göstermektedir.

Buna ilâveten, hava şartlarının yıllar boyunca istikrarsız bulunması, bir kaç müsait seneyi bir veya 2 - 3 yıllık kuraklıkların takip etmesi ve hava şartlarının güvenilemez olması ayrıca ziraî istihsâlde istikrarsızlık yaratmakta, istihsal faaliyetlerinin ve iktisadî hayatın plânlanmasını güçleştirmektedir. Suhunet, güneşlenme, rüzgârlar vesaire gibi iklim faktörleri itibariyle durum umumiyetle daha iyi olmakla beraber, bilhassa düşük suhunetlerin faaliyetleri tahdit ve hasılayı tahrip etme bakımlarından zararları bazan ehemmiyetli olmaktadır. Yağış ve suhuneti ile iklim şartlarının zararlı böcek, ot ve parazitlerin faaliyetlerine fırsat temini ve bunların artmasını, tahribat yapmasını sağlayacak bir muhiti hazırlama bakımlarından da her zaman elverişli bulunmadığını burada belirtmek icabeder. Memleketimiz iklimi hakkındaki bu kısa bilgiler, mahsul randımanındaki ve dolayısıyla ziraî prodüktivitedeki düşüklüğü ve bilhassa dalgalanmaları kısmen olsun izah edecek mahiyettedir.

Daha ziyade taban arazide bulunan mahdud miktardaki tabiî çayırlar istisna edilirse, hayvancılığımızın temel varlığını ve yaşama imkânlarını sağlıyan meraların hemen hepsi de dalgalı veya arızalı arazi üzerinde bulunmaktadır. Mera arazisinden işlenmeğe müsait kısımlar, hukukî durumu da müsaade ettiği nisbette, zamanla işlemeğe açılmakta veya bağ - bahçe ziraatına tahvil olunmaktadır. Türkiye'de mera arazisinin büyük kısmının müşterek mülkiyet rejimi altında bulunması ve kullanılış usullerinin başıboş bırakılmış olması; bunlara ilâveten, kalabalık bir hayvan nüfusunun mütemadî bir şekilde bu kaynağı istismar etmesi; buna karşılık, hiç kimsenin bu müşterek mülkü korumak, islah etmek hususunda mesuliyet hissetmemesi neticesi olarak memleketimiz meraları pek fakir ve bakımsız bir halde bulunmaktadır.

Aslında çok kıymetli tabiî yem nebatları nevi ve variyetelerini ihtiva eden bu meralar tarih boyunca pek fazla yıpratılmış ve zaif düşürülmüştür. Memleketin büyük kısmı itibariyle ekseriya rutubetin de gayrikâfi bulunması hasebiyle bu otlaklar ekseri ahvalde yılın ancak iki üç aylık bir devresinde hayvanların beslenmesine yarayacak yeşilliği haizdirler. Bu zaman zarfında hayvanlar iyi yem vasfını haiz olan otları daha tohum verip, neslini idameye imkân bulmadan tüketirler. Buna karşılık, işe yaramıyan ve zararlı otları temizleme hususunda hiç bir gayret sarfolunmadığından, bu muzur nebatlar yıldan yıla çoğalarak meraları kaplarlar. Hayvancılığımızın can damarını teşkil eden bu tabiî kaynağın halihazırdaki perişan hali, buna ilâveten, hayvan birimi başına düşen mera sahasının darlığı Türkiye'de hayvan yetiştiriciliğinde düşük bir prodüktivite elde edilmesinde önemli bir âmil olmaktadır.

İstihsâl faktörlerinden arazi üzerinde kısaca durduktan sonra şim-

di de istihsâlin diğer önemli iki unsuru olan işgücünü ve müteşebbisi ele alalım ve ekonomi bakımından bazı önemli karakteristiklerine işaret edelim. Türkiye'de ziraatın atomistik bir karakter arzemesi ve hemen tamamıyla aile işletmelerinden müteşekkil bulunması, çoğu zaman müteşebbis ve işgücü faktörlerini aynı şahsın temsil etmesine sebep olmaktadır. Bu sebeple, biz de, ayrılmaları güç olan bu faktörlerin her ikisini bir arada inceleyeceğiz.

Muhtelif ziraat anket ve sayımları yurdumuzda 2527000 adet çiftçi ailesinin mevcut bulunduğunu göstermektedir. Her işletmenin bir organizatör idareciye lüzum göstereceği nazara alınır, bu sayıda ziraî müteşebbis mevcuttur, demektir. Diğer taraftan ziraatta çalışan 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusun yekûnu on milyonu bulmuştur. Bu rakam içerisinde aynı zamanda bilfiil kendi işletmesindeki istihsal faaliyetlerine katılan 2.5 milyon müteşebbis çiftçi de dahil bulunmaktadır. Ziraat işlerinde 15 yaşından küçük çocukların da zaman zaman veya daimî olarak çalıştığı nazara alınır, ziraî işçi sayısının on milyonun bir hayli üstünde olduğunu kabul etmek icabeder. Sadece bu rakam nazara alındığında, Türkiye ziraatının işgücü bakımından çok zengin bir kaynağa, diğer bir ifade ile, muazzam bir işçi ordusuna sahip olduğuna hüküm olunabilir.

Ancak, işgücü denilince sadece sayının anlaşılması mümkün ve doğru olmadığı da muhakkaktır. Evvelâ, kadın, erkek ve çocuk işçiler ayrı bir kabiliyet ve kapasitededirler. Bir çok ileri memleketlerdekinden farklı olarak Türkiye ziraatında kadın ve çocuk işçi nisbetinin yüksek olduğu görülmektedir. Nüfus istatistikleri, ziraatte çalışan 15 yaşında ve yukarı nüfusun yarıdan biraz fazlasının (takriben %53) kadın olduğunu bildirmektedir. Türkiye nüfusunun çok geniş bir genç temele sahip bulunduğu ve köylerde pek küçük yaşlardan itibaren istihsal faaliyetlerine katıldıkları göz önünde tutulursa, zirai işçi ordusunun mühim bir kısmını da çocuk işçilerin teşkil ettiği anlaşılır. Çoğu zaman ağır ve meşakkatli işleri icabettiren zirai istihsalde kadın ve çocuk işçilerin kâhil erkek işçi derecesinde hasıla vermesi beklenemez. İşte bu hadisenin de zirai prodüktivite seviyemizin düşük olmasında az veya çok rolü olduğu muhakkaktır.

İşgücünün verimi üzerinde müessir olan diğer bir faktör, işçilerin beslenme ve sağlık durumlarıdır. Büyük kısmı düşük gelirli ve fakir olan çiftçi gruplarının beslenme durumları da tatmin edici bir seviye ve kalitede değildir. Cenup ve Garbın nisbeten müreffeh bölgeleri istisna edilirse, yurdun büyük kısmında çiftçiler daha fazla karbon hidratlardan müteşekkil mahdut sayıda gıdalar ile bir taraflı ve gayri kâfi bir gıda rejimine tâbidirler. Çalışma kabiliyeti ile alınan gıdalar arasındaki yakın münasebet muvacehesinde ziraî işçilerin prodüktivitelerinin düşük olması

tabiidir. Yeter miktarda ve muvazeneli gıda alamayan çiftçilerin aynı zamanda iyi bir sıhhat ve ijiyen muhitine sahip olmayışları, sıtma, verem, vesaire gibi insanların çalışma güçlerini büyük mikyasta azaltan çeşitli hastalıklara maruz ve müptela kalmaları, bu kimselerin iş kabiliyetlerini ve dolayısıyla prodüktivitelerini daha fazla düşürmektedir.

İşgücünün prodüktivitesi üzerinde büyük tesiri olan diğer bir faktör de umumi maarif ve bilhassa teknik bilgi seviyesidir. Umumiyet itibarı ile Türkiye'de, fakat daha ziyade köylerimizde, maarif seviyesinin tatmin edici olmaktan çok uzak bulunduğu malûmdur. Köylerden pek cüz'î nisbette orta ve yüksek tahsil yapanlar çıkmakta ise de bunlar tamamen şehire göç etmektedirler. Gerek ilk tahsil yapanların, gerekse sadece okuma, yazma bilenlerin nisbetleri köylerde şehirlere nazaran daha düşüktür. Teknik bilgi bakımından durum bundan da daha kötü görünmektedir. Bir zamanlar büyük heveslerle başlanan ve gayesi köylü çocuklarına ilk tahsil ile birlikte modern ziraat bilgilerini de verdikten sonra köye dönmelerini ve an'anevi, ampirik istihsâli, ileri metodlarla yıkmalarını sağlamağı hedef edinen teknik ziraat okulları programı maalesef arzu edildiği şekilde genişletilememiş, gayesini tahakkuk istikametinde pek mahdud tesirler icra edebilmiştir. Ziraat Vekâletinin kısa devreli kursları da gerek sayı gerekse muhteva itibariyle yeter derecede faydalı ve tesirli olamamaktadır. Son zamanlarda gelişmeğe başlayan Ziraî Yayım Servisi (Teknik Ziraat Teşkilâtı) da henüz hissedilir bir başarı göstermemiştir. Halbuki, teknik bilgi, bilhassa organizasyon ve idare mesuliyetlerini taşıyan müteşebbis çiftçi için çok daha elzemdir. Böylece ummî maarif ve teknik bilgi bakımından nasibini alamıyan, iptidaî ve ampirik istihsâl metodlarına bağlı kalmağı mahkûm bırakılan Türk çiftçisinin prodüktivite seviyesinin düşük olması da tâbiidir.

Bunlara ilâveten, ziraat işçisinin çalışma âdetleri ve çalışkanlık durumu da elde edeceği hasıla üzerinde müessir olmaktadır. Umumiyetle Türk köylüsü için tenbeldir demek haksızlık olur. Bununla beraber, umumiyet itibariyle ziraî işçilerin ağır hareketli ve yavaş oldukları, bir bakıma bunların çalışma tempolarını ziraatte başlıca enerji kaynağını teşkil eden öküzün ağır canlılığına uydurdukları söylenebilir. Daha ziyade islâm felsefesinin ve kısmen de tabiatın cimrilığının aşladığı tevekkül ve kanaatkârlık da, çiftçilerde daha fazla çalışma için bir heves doğmasını kösteklemektedir. Gene menşeyini aynı kökten alan, kâr hırsı ve ticarî zihniyetle hareket ederek servet terakümünü hoş görmemezlik düşünceleri, tevekkül ve kanaatla birleşince, bu insanlar arasında teşebbüs ve inisiyatif sahibi, risk taşımayı zevkli bir spor sayan azimli bir müteşebbis sınıfının doğmasını önlemiştir. Türk çiftçilerinin düşük prodükti-

vite seviyesinde bu zihniyet ve itiyatların da rolü olduğu iddia edilebilir.

İstihşâl faktörlerinin sonuncusu olan sermaye bakımından Türk ziraatına bir göz atacak olursak, bu hususta da Türkiye ziraatının iyi bir durumda olmadığı görülür. Filhakika, gerek canlı ve cansız demirbaş, gerekse işletme sermayesi bakımlarından umumiyetle ziraatımız bir hayli fakir bir haldedir. Ziraî faaliyetlerin başlıca enerji kaynağını iş hayvanları teşkil etmektedir. İstatistiklere göre, hâlen iki buçuk milyon çiftin üzerinde bulunan çift hayvanlarının çok büyük kısmı (takriben % 80 den fazlası) sığır ve manda öküzüdür; ancak beşte birinden azını at ve katır teşkil eder. Ayrıca, yük hayvanı olarak kullanılan 1.5 milyondan fazla eşek mevcuttur. Çift hayvanları sayısını işletme sayısı ile mukayese ettiğimizde, ortalama olarak bir işletmeye ancak bir çift hayvan isabet ettiği görülür. Bahçe kültürleri ve hayvancılık şubelerinde çift hayvanlarına ihtiyaç olmadığına göre, hesaptan bunların çıkarılması halinde, orta ve büyük işletmelerin bir kısmının bir çiftten fazla hayvana sahip bulunduğu anlaşılır.

Her ne kadar ortalama olarak çiftçi başına düşen işlenen arazi miktarına nazaran çift hayvanı sayısı pek kıt sayılmazsa da, bu hayvanların umumiyetle iş kapasitesi az, küçük cüsseli, iptidaî ırklardan müteşekkil olması, beslenme ve sağlık durumlarının çok geri bulunması sebepleriyle gerekli enerji ihtiyacını güçlük ve ekseriya gayrikâfi bir şekilde ancak sağlayabilmektedirler. Çiftçinin nakliyat ihtiyacını temin bakımından da yeter sayıda ve kalitede hayvan gücüne sahip olmadığı muhakkaktır. Bilhassa işlerin kısa zamanda ve süratle yapılması gerektiği ekim, hasat, harman gibi sıkışık zamanlarda umumiyetle Türk çiftçisinin enerji sıkıntısı çektikleri bir vâkiadır. Bu durum, nebatî hasıla prodüktivitesinin düşüklüğünde önemli bir rol oynamaktadır.

İrad hayvanları da sayı itibariyle pek az bulunmamakla beraber bunların da irkî evsaf ve kaliteleri düşük, verimleri pek azdır. Irkları islâh, yemleme ve bakım şartlarını düzeltme ve iyileştirme, hastalık ve parazitlerle mücadele hususlarında sarfolunan nisbeten mahdud gayretler büyük çiftçi kütlelerine intikal etmiş faydalı neticelerini vermekten henüz uzaktır. Bu hâdise de hayvancılık sahasında prodüktivitenin düşük kalmasına sebep olmaktadır.

Türk çiftçisinin kullandığı istihşâl alet, makine ve vasıtalarına gelince : Bunların da gerek sayı gerekse teknik evsaf ve iş kapasitesi itibariyle kifayetsiz ve mahdud bulunduğu söylenebilir. İstatistiklere göre, 1955 yılında çeşitli neviden 1.6 milyon demir pulluk, 30 bin mibzer ve

24 bin tınaz makinesine karşılık, 2.1 milyon karasapan ve keza iki milyon kadar döğen kullanılması bu iddiayı isbata kâfidir, sanıyoruz.

Mekanik enerji ile işleyen traktör, biçerdöğeri, harman makinesi gibi makineler son on sene içerisinde eskisine nazaran çok fazla artmış ise de, ancak bütün çiftçilerin % 1 den biraz fazlası bu makinelere sahip bulunmakta ve yekûn tarla arazisinin en iyimser bir hesaplama % 15 i bu modern vasıtaların nimetlerinden istifade edebilmektedir. Ziraatın nakil vasıtası ihtiyacı da hâlâ büyük mikyasta kağrı ve öküz arabalarıyla sağlanmakta, jip, kamyon, treyler gibi motörlü nakil vasıtalarına bütün çiftçilerin ancak % 1 den azı malik bulunmaktadır. İstihşâl alet ve vasıtalarının kıtlığı ve iptidailiği de prodüktivite seviyesi üzerinde menfi tesirler yapmaktan hâli kalmamaktadır.

Sabit tesisat ve istihşâle yarayan binalar bakımından hakikî durumu rakamlarla göstermeğe bugün için imkân yoksa da, müşahedeler, bu maksatla yapılan yatırımların da pek cüz'î olduğunu ve ziraî istihşâlin ihtiyaçlarını tatminden uzak, basit ve iptidai tesisler bulunduğunu göstermektedir. Bu meyanda hayvan barınaklarının, ziraî mahsullerin saklanması ve işlenmesine yarayan binaların çok geri ve kifayetsiz bulunduğu bilhassa dikkati çekmektedir. İşletmeler içerisinde yollar ve hududları ayıran çitler ve duvarlar yapılması umumiyetle âdet edilmediği gibi, mevcut bulunanlar da en iptidai bir manzara arz etmektedir. Sulama, kurutma, toprak islahı, vesaire gibi istihşâlin kapasitesini ve kalitesini artırmaya matuf yatırımların miktarı ve kalitesi de pek mahdud ve kifayetsiz bir haldedir. Bütün bu faktörler mahsullerin miktar ve kalitelerinin düşmesine, zayıf suretiyle israf olmasına ve dolayısıyla ziraî prodüktivite seviyesinin alçalmasına yol açmaktadır.

Türkiye'de çiftçiler ekseriyetle ancak kendi kendine yeter, mahdud gelirli müstahsillerden müteşekkil bulunduğundan tasarrufları pek az olabilmekte, dolayısıyla ziraatın nakdi sermaye miktarı düşük kalmaktadır. Müstahsilin kredi halinde bulduğu yabancı sermaye miktarı son on sene zarfında 4-5 misli bir artış göstermiştir. Bu kredinin çok büyük bir kısmı bir yıldan az vadeli istihşâl kredisidir ve müstahsil kapasitenin artmasına tesiri azdır. Kaldı ki, bu kredinin tevziyatında ve kullanılmasında yeter derecede kontrol ve mirakabe mevcut olmadığından, ehemmiyetli nisbetlerde istihlâk harcamalarına aktığı ve bu suretle gayesine tamıyla ulaşamadığı müşahede edilmektedir. Nakit sermayesi kıtlığı çiftçiye istihşâli artıracak daha iyi vasıtalar ve gübre, tohumluk damızlık gibi malzeme satın almaktan da alıkoymaktadır. Bu hâdise de prodüktivite üzerinde menfi tesirler yaratmaktadır.

Memleketimizde ziraî istihşâle istihdam edilen iktisadî kaynakla-

rın miktar, kalite ve kullanış hususiyetlerini anahatlarıyla gözden geçirdikten sonra, şimdi kısaca istihsâl faktörleri arasındaki nisbet ve münasebet üzerinde duralım. Daha evvel de işaret edildiği üzere, istihsâl faktörleri arasındaki nisbetler ancak optimum bir münasebet halinde iken hasıla azami miktarı bulur. Bu faktörler bazı hallerde biribiri yerine kısmen ikame edilebilirse de (meselâ, arazi noksanlığının bir dereceye kadar sermaye ve işgücünü artırarak telâfi edilmesi gibi), bu ikame her zaman mümkün olmadığı gibi, istenilen derecede mükemmel bir şekilde yapılamaz da. Bu sebeple, tıbbî bir fıçı içerisindeki su miktarının kenar tahtalarından en kısa boylusu ile tahdid edilmesi gibi, istihsâl âmilleri de optimum münasebet halinde bulunmadığı zaman elde edilecek hasılanın miktarı, bu faktörlerden en az olanıyla tâyin ve tahdid edilecektir. Bu hâdisenin prodüktivite üzerindeki büyük tesiri aşikârdır.

Bu bakımdan memleketimizdeki duruma bir göz atacak olursak ilk nazarda göreceğimiz manzara ziraat işgücünün, arazi ve sermaye faktörlerine nazaran nisbî bir fazlalık göstermesidir. Bu vâkıanın başlıca delili ziraatte müşahede ettiğimiz az çalışma (under - employment) hâdisesidir. Bilindiği üzere, az çalışma başlıca üç şekilde tezahür eder. Bunların birincisi, görünen az çalışma veya düşük istihdam adını alır ve bir hafta veya yıl zarfında normal olarak çalışılması icabeden müddetten daha kısa çalışmayı ifade eder. Burada işçi çalışmaya hazır ve isteklidir, fakat kendisine devamlı olarak iş bulamamaktadır. Birçok ziraat mahsullerinin istihsâli mevsimlik bir manzara arzeder ve yılın ancak muayyen zamanlarında belirli işleri icabettirir. Eğer çiftçi bir nevi veya grup mahsulü yetiştiriyorsa ve bunun yanında kendisine devamlı veya boş zamanlarında iş verecek diğer istihsâllerde bulunmuyorsa, ister istemez yılın muayyen mevsimlerinde işsiz kalacak ve işgücü israf olacaktır. Yurdumuzun büyük kısmında kalabalık çiftçi grupları hemen tamamen hububat ziraatı yapmakta, bunun yanına pek az hayvancılık ilâve edilmiş bulunmaktadır. Bu durumda, yılda ortalama olarak takriben 100 iş gününe ihtiyaç gösteren hububat ziraatı bu kimselerin geri kalan zamanlarında işsiz kalmalarına sebebiyet vermektedir. Mevsimlik işsizlik hububat ziraatına mahsus bir durum değildir; yurdun diğer bölgelerinde, başka istihsâl şubelerinde de umumiyetle rastlanan bir derdtir.

İkinci nevi az çalışma, gizli işsizlik (disguised unemployment) adını alır ve daha ziyade ziraatta görülür. Burada işçi sureta istihdam edilmekte, yıl boyunca bir takım işler yapmaktadır. Ancak, bu istihsal şubesinde istihdam edilmekte bulunan işçi sayısında, diğer kaynaklara nisbetle bir fazlalık vardır. Bu işçilerin bir kısmı, belki de tamamına yakın kısmı tam verimli bir şekilde çalışmamaktadırlar. Dolayısıyla, hasıladan her birisine düşen hisse gayri kâfidir. Teknoloji ve organizasyonda

bir değişiklik yapmadan bunlardan bir kısmını istihsâlden çekmek yekûn hasılda hiç bir azalma meydana getirmeyecektir. Geride kalanlar aynı teknolojiyi kullanarak ve iktisadî organizasyonu muhafaza ederek bile evvelki kadar hasıla ortaya koyacaklardır. İşte bazı istihsâl faktörlerinin nisbî olarak kıtlığı yüzünden, hasılaya zarar vermeden istihsâlden çekebileceğimiz işçi miktarına gizli işsizlik denilir. Türkiyenin asıl derdi ve en mühim meselelerinden birisi budur.

Üçüncü nevi az çalışma, potansiyel az çalışma adını alır. Bu da organizasyon ve rasyonalizasyon ile iş vasıta ve metodları islâh edildiği takdirde artması muhtemel çalışma imkânlarına nazaran halihazır çalışma durumundaki noksanlığı ifade eder. Memleketimiz bakımından bu mesele de pek mühimdir ve üzerinde dikkatle durulması icabettirir.

Her üç nevi az çalışmanın Türkiye'de ne nisbet ve derecede mevcut bulunduğunu rakamlar halinde bildirmeye şimdilik imkân yoktur. Bu hususta Çalışma Vekâletinin bir müdettenberi yurdun muhtelif bölgelerinde yaptırmakta olduğu araştırmaların neticelerini beklemek icab ediyor. Bilhassa ikinci ve üçüncü nevi az çalışmaların miktarını tesbit çok zor olduğundan, bu araştırmaların uzun bir zamana ihtiyaç göstereceği muhakkaktır. Bununla beraber, düşük istihdamın Türkiye ziraatında yaygın bir hâdise olduğunu ve prodüktivite seviyesinin azlığında çok önemli bir âmil bulunduğunu tekzip edilmekten korkmadan iddia edebilmek için yeter müşahedeler mevcuttur. Çok çabuk bozulan bir ekonomik kaynak olan işgücünün bu suretle israfı ziraatımızın başlıca kayıplarından birisidir.

Ziraatte istihdam edilen iktisadî kaynaklar arasındaki nisbetsizliğe diğer bir misal hayvancılık sahasından verilebilir. Yukarıda meralarımızın istihsâl kapasitesini izah ederken bu meralardan istifade eden hayvan sayısının mesahaya nisbetle fazlalığı belirtilmişti. Filhakika, mütehasısların kanaatlerine göre, Orta Anadolu meralarında 1000 Kg. lık standard bir hayvan birimine ortalama olarak 6 hektarlık bir saha lâzımken ancak bir hektardan biraz fazla bir saha isabet etmektedir. Ziraat Vekâletinin mera tevziatına esas olmak üzere hazırladığı yönetmelikte, 1000 kilo canlı ağırlık için çeşitli evsftaki meralardan bölgenin ziraî karakterine göre 0.4 hektar ile 9 hektar arasında saha norm olarak kabul edilmektedir. Sadece şu birkaç rakam bile mera arazisi ile hayvan nüfusu arasındaki münasebetin hiç te uygun bulunmadığını göstermeye yeter sanırız. Bu hâdise de arazi ile sermaye faktörü arasındaki nisbetin optimum münasebetten ne kadar uzak olduğunu gösterir ve aynı zamanda, hayvancılıktaki prodüktivite düşüklüğünü izah eder.

Türkiye'de ziraî istihsâl fâktörleri arasındaki münasebetin uygun bulunmadığını daha yakından görebilmek için ziraî istihsâl birimini incelemek icabeder. Zira, kaynakların yekûn olarak mütenasip bulunmaları kâfi gelmez; bu kaynakların istihsâl birimleri içerisinde de mütenasip bir manzara göstermeleri icabeder. Diğer taraftan, esasen bizatihi istihsalin organizasyonu produktivite üzerinde müessir olan âmillerden birisidir. Bu sebeplerle, memleketimizdeki ziraat işletmelerinin büyüklükleri, kuruluş ve organizasyonları üzerinde birkaç cümle ile izahat vermeğe çalışalım.

İstatistik Genel Müdürlüğünün 1952 yılında yaptığı bir anket neticelerine göre, işledikleri arazi genişliğine nazaran ziraî işletmelerin Türkiye'deki dağılışı Cetvel 8 de görüldüğü gibidir. Bu cetveldən anlaşıldığı üzere, çiftçi ailelerden üçte bire yakın kısmı 20 dönümden aşağı arazi işlemekte; 21 - 50 dönüm işleyenler yekünü keza üçte bire yakın bulunmaktadır. Bu duruma göre, çiftçi ailelerden % 62 si 50 dönümün altında genişlikte işletmeler üzerinde çalışmaktadırlar. Bunlara işletmeleri genişliği 51 - 75 dönüm arasında bulunan aileler de ilâve edildiğinde, bütün çiftçilerin dörtte üçünün 75 dönümün altında ziraat arazisi üzerinde çalıştıkları görülmektedir. Türkiye şartlarına göre, bir çift çeki hayvanı ortalama olarak 75 dönüm tarla arazisini işleyebildiğine ve tarla ziraatı yapan çiftçinin asgarî olarak bir çift hayvana ihtiyacı bulunduğuna göre, kalabalık çiftçi gruplarının, ellerinde bulunan hayvanlarının iş kapasitesini değerlendirecek genişlikte arazi bulamadıkları, bu sebeple çift hayvanlarını düşük istihdam seviyesinde çalıştırmak zorunda kaldıkları anlaşılır.

Diğer taraftan, Türkiye'de hiç iş hayvanı bulunmayan veya tek bir iş hayvanına sahip olan 700 bine yakın çiftçi mevcut olduğunu gene ziraat sayımı bildirmektedir. Bunlardan mühimce bir kısmının bahçe kültürleri ve hayvancılıkla meşgul olduğu nazara alınsa bile, gene de tarla bulduğu halde sürmeğe hayvan bulamayan pek çok çiftçinin bulunduğunu kabul etmek icabeder. Bu vakıalar bize arazi ve iş hayvanı sermayesi arasındaki, diğer bir ifade ile, kaynak dağılışındaki uygunsuzluğa ait misaller vermektedir ve dolayısıyla produktivite düşüklüğünün bir sebebini teşkil eder.

İkinci ve daha önemli olan husus, işletmelerin büyük bir kısmının, ortalama bir çiftçi ailesinin çalışma kabiliyetinde ve isteğinde bulunan fertlerinin işgüçlerini tamamıyla kıymetlendirecek, ve aynı zamanda, onların geçimlerini sağlayacak bir genişliğe sahip bulunmamasıdır. 1950 nüfus ve ziraat sayımlarına göre, ortalama olarak 5.7 kişiden müteşekkil bulunan çiftçi ailesinde, gene aynı sayımlara istinaden tarafımızdan ya-

pılan hesaplara göre, asgari olarak % 60'ı yani 3.4 nüfusu bilfiil ziraat işlerinde çalışmaktadır. Bir miktar hayvancılıkla birlikte 51 - 75 dönümlük işlenen arazinin ortalama çiftçi ailesinin işgüçlerini yıl boyunca meşgul etmeğe kâfi geldiği kabul edilse ve bazı ihtisaslaşmış bahçe kültürü işletmeleri hesaptan hariç tutulsa bile, geriye kalan 1.5 milyon ailenin, geçimlerini sağlayacak ve işgüçlerini tamamen kıymetlendirecek arazi genişliğine sahip bulunmadıkları neticesi çıkar. İşte Türkiye ziraatında mevcudiyetini iddia ettiğimiz gizli işsizliğin kaynağı asıl buradadır. Tabiidirki mevsimlik ve potansiyel az çalışma büyük veya küçük bütün ziraat işletmelerinde az çok görülen bir hâdisedir. Bununla beraber, işletme, çeşitli istihalleri bir araya toplayabildiği ve organizasyonunu islâh edebildiği nisbette bu nevi az çalışmaların derecesi azalmaktadır. Bu sebeple, mevsimlik ve potansiyel az çalışmaların da daha ziyade küçük işletmelerde ve yüksek nisbetlerde mevcut bulunduğunu söyleyebiliriz.

Cetvel 8 - İşledikleri Arazi Genişliğine Göre Türkiye'de Çiftçi Ailelerinin Bölünüşü (1952 Ziraat Anketi)

Saha (dönüm)	Aileler		İşlenen Saha	
	Sayı	%	Hektar	%
1 - 20	773 000	30.6	386 000	4.3
21 - 50	797 000	31.5	2 790 000	14.3
Yekûn	1 570 000	62.1	3 626 000	18.6
51 - 75	336 000	13.3	2 097 000	10.8
Kümülatif				
Yekûn	1 906 000	75.4	5 723 000	29.4
76 - 150	484 000	15.3	4 023 000	20.7
151 - 300	160 000	6.3	3 360 000	17.3
301 - 500	39 000	1.5	1 520 000	7.8
501 - 700	17 000	0.7	1 015 000	5.2
701 ve fazla	21 000	0.8	3 811 000	19.6
U. Yekûn	2 527 000	100.0	19 452 000	100.0

İstihsal birimi içerisinde görülen, iktisadî kaynaklar arasındaki ahenksizlikler hiç şüphesizdirki bunlardan ibaret değildir. Bir çok ahvalde, işletmenin sahip bulunduğu sermaye malları veya nakdi kapital ile diğer istihsal faktörleri arasında optimum seviyeden çok uzak münasebetlerin mevcudiyeti görülmektedir. Bu gibi hallerde, yukarıda izah edildiği üzere, arazi faktörü, istihsalı tahdid eden kritik faktör olmaktan artık çıkmakta, ikinci plâna geçmekte ve bu önemli yeri sermayeye bırakmaktadır. Ziraî istihsalde sermaye faktörünün ne kadar mühim olduğu ve aynı zamanda, umumiyet itibarile memleketimiz ziraatında bu faktörün

nisbi olarak kıtlığı göz önüne getirilirse, bu hâdisenin de düşük prodüktivite seviyesi üzerinde oynadığı büyük rol meydana çıkar.

Bunlara ilâveten, umumiyetle işletme arazilerinin çok parçalanmış bir durumda bulunduğu da müşahede edilmektedir. Nitekim 1950 ziraat sayımı neticelerine göre hazırlanan Cetvel 9 dan anlaşıldığı üzere, bütün çiftçi ailelerinden hemen beşte ikisi, işlediği araziye 7 veya daha fazla parça halinde sahiptir, ortalama olarak her birisine 12 parça düşmektedir. Geriye kalan beşte üç ailenin işlediği araziler de 1-6 parça halindedir ve ortalama olarak her birisine dört parçadan daha fazla düşmektedir. Ziraat işletmesinin parçalı arazilerden müteşekkil bulunması, bu parçalar üzerinde derli toplu bir işletme kurulmasını zorlaştırır. Ayrıca bu durum, işleme bünyesini zayıflatır, ziraat işlerinin görülmesini güçleştirir, parçalar arasında hudud ve yol için arazinin zayi olmasına sebep olur; mesafe dolayısıyla zaman ve enerji kayıplarını mucip olur; ve nihayet, makineleşme gibi terakkileri ve sermaye yatırımlarını güçleştirir. Bütün bu hâdiseler de netice itibariyle ziraî prodüktivite üzerine menfi tesirler icra etmekten hali kalmaz.

Cetvel 9 - İşledikleri Arazi Parçası Sayısına Göre Türkiye'de Çiftçi Ailelerin Bölünüşü

<i>Arazi parça sayısı</i>	<i>Aileler</i>		<i>Arazi parçası</i>	
	<i>Sayı</i>	<i>%</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
1	125 000	5.4	125 000	0.8
2	238 000	10.4	476 000	3.8
3	277 000	12.3	831 000	5.3
4	270 000	11.9	1 080 000	6.9
5	254 000	11.3	1 270 000	8.1
6	217 000	9.5	1 302 000	8.3
1 - 6	1 381 000	60.8	5 084 000	32.4
7	144 000	6.2	1 008 000	6.4
8	155 000	6.8	1 240 000	7.9
9	80 000	3.5	720 000	4.6
10	140 000	6.2	1 400 000	8.9
11	50 000	2.2	550 000	3.4
12	62 000	2.7	744 000	4.7
13 ve fazla	262 000	11.5	4 979 000	31.7
7 ve fazla	983 000	39.2	10 641 000	67.6
Yekûn	2 274 000	100.0	15 725 000	100.0
Hayvan yetiştirici	48 000			
U. Yekûn	2 322 000			

Arazi mülkiyet ve tasarruf rejiminin de ziraî prodüktivite üzerinde müessir olduğuna daha evvel işaret etmiştik. Bu bakımdan Türkiye'deki durum, ziraat sayımı neticelerine göre hazırlanan Cetvel 10 da hülâsa edilmektedir. Cetvele göre, çiftçi ailelerinin büyük bir kısmı (% 72.6) işlediği araziye tamamen sahip iken, beşte birinden biraz fazlası da işlediği araziye kısmen sahip bulunmakta, kısmen de kiracılık ve ortakçılık şekilleri ile elinde bulundurmaktadır. Tamamen kiracı ve ortakçı durumunda bulunan çiftçiler ise, cetvele göre, nisbeten az sayıda görünmektedir. Ortakçılık ve kiracılıkla işlenen araziler, bilhassa mal sahibi ile toprağı işleyen arasındaki hukukî münasebetlerin uygun bir nizama bağlanamadığı hallerde, dünyanın her tarafında, kendi mülkü üzerinde yapılan ziraate nazaran umumiyetle daha düşük prodüktivite göstermektedirler. Arazi mülkiyet rejiminin düzenlenemediği yerlerde, esasen kıt bulunan arazi faktörü, müessesevî maniler yüzünden daha da kıt bir hale girmekte; taprağına sahip ve işleyen gruplar arasında çeşitli ihtilâflar çıkmakta; çalışan insanlarda itimatsızlık ve isteksizlik ve netice itibariyle istihsal ve yatırım faaliyetlerini ihmal durumları görülmektedir. Bu faktörlere, hayatını çiftçiliğe hasrettiği halde üzerinde çalışacak bir toprak parçası bulamayan bir gurup insanların mevcudiyeti hâdisesi de eklenince, ziraî prodüktivitenin bu sebeplerle de düşmesi gayet tâbiidir.

Cetvel 10 - Türkiye'de Toprak Tasarruf Tiplerine Göre Çiftçi Aileler sayısı

<i>Tasarruf tipi</i>	<i>Aileler</i>	
	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
Malsahibi	1 686 000	72.6
Yarı malsahibi	499 000	21.5
Kiracı	14 000	0.6
Yarıcı	57 000	2.5
Marabacı	10 000	0.4
Başka şekillerde	5 000	0.2
Belli olmıyan	3 000	0.1
Yekûn	2 274 000	97.9
Hayvan yetiştirenler	48 000	2.1
Umumî Yekûn	2 322 000	100.0

Diğer taraftan, yurdumuzdaki ziraat işletmelerinin kuruluş ve organizasyonlarının mükemmel, idare ve işleyişlerinin her zaman rasyonel olduğu iddia edilemez. Gerek kuruluş ve teşkilatlanmasında, gerekse ida-

re ve işleyişlerinde bu işletmelerin umumiyet itibariyle geleneklere dayandığı, teknik bilgi ve işletmecilik prensipleri bakımından noksan ve hataları bulunduğu muhakkaktır. İşletmelerin umumiyetle başarı derecesini tesbit, rasyonel ve rantable bir şekilde çalışmalarını kontrol ve nihayet, islâh imkânlarını sağlama bakımlarından çok önemli ve lüzumlu olan muhasebe kayıtlarının ziraî işletmelerimizde nadiren ve o da ancak iptidâî bir şekilde temin edildiği görülmektedir. Bu durum da ziraî prodüktivitenin tesbitini güçleştirmekte ve aynı zamanda, seviyesinin düşmesine yardım etmektedir.

Şimdiye kadar söylenenlere ilâveten, hastalık ve zararlılarla bazı fevkalâde tabiat afetlerinin de ziraî hasılda kayıplara sebep olmak suretiyle prodüktivite üzerinde menfi tesirler icra ettiği hususuna kısaca işaret etmek yerinde olur.

Pek çok ve çeşitli olan hastalık ve zararlılar, gerek nebatî gerekse hayvanî hasılanın miktarını olduğu kadar kalite ve evsafını da düşürebilmektedir. Müttehassıslara göre, hastalık ve zararlılarla anormal derecede kötü hava şartlarının sadece nebatî hasıla üzerindeki zararlı tesirleri % 10 ile % 50 arasında tahmin edilmektedir. (12) Bununla beraber, mühim salgın ve afetlerde zararın bazan çok yükseldiği, % 90 ı bulduğu da müttehassıslarınca ileri sürülmektedir. Tabiiî afetlerden kurak, don ve doluya daha evvel iklim bahsinde işaret edilmişti. Orman ve meraların tahribatı dolayısıyla memleketin bozulan su rejimi neticesi olarak gittikçe artan nisbetlerde maruz kaldığımız su taşkınlarını da bunlara ilâve etmek icabeder. Su taşkınları, nebat ve hayvan hasılasında kayıplara sebebiyet verdiği gibi, ayrıca, en iyi ziraat arazilerinin işe yararlığını azaltmak suretiyle de zararları mucip olabilmektedir. Her iki türlü zarar da prodüktiviteyi azaltacak mahiyettedir.

Bu bölümde son olarak, ziraat mahsullerine karşı talep ile ilgili olarak piyasa, sürüm (marketing), fiat ve maliyet meselelerine; çiftçilerin işletmeler üstünde kurdukları organizasyona; ve ayrıca, bilhassa devletin takip ettiği ziraî politikaya pek kısa bir şekilde işaret edelim. Ziraat mahsullerimizin ehemmiyetli bir kısmı ihraç metaları olduğundan, marketing, fiat ve maliyet meselelerinin umumiyetle iki veçhesi olduğunu gözden uzak tutmamalıdır.

Umumiyet itibari ile aile işletmeleri halinde organize edilmiş bulunan ziraatımızda maliyet meselesinin temelini, çiftçi ailesinin yıllık geçin-

(12) Bu hususta Prof. Bekir Alkan % 50, Prof. Gassner % 30, Dr. Selâhattin İren de % 10 - 20 arasında tahminler vermektedirler.

me masrafları teşkil etmektedir. Zira, bu gibi işletmelerde dış sektörlerden veya ziraat sektörü içerisinde başka işletmelerden nakden satın alınan istihsal faktör ve hizmetlerinin miktarı pek cüz'îdir. Müteşebbisin kendisine, ailesi efradına, iş hayvanlarına ve arazisine ücret veya rant ödemesi bahis mevzuu olmayacağına göre, istihsal faaliyetlerinin devamı için lüzumlu başlıca nakdî masraf, ailenin yıllık geçinme masrafları olmaktadır. Bu sebeple, miktarı aşağı yukarı sabit bulunan bu masraflar ziraî hasılanın asıl maliyetini teşkil eder, diyebiliriz.

Bu duruma göre, ziraî maliyetleri nisbî olarak azaltmanın başlıca çaresi, aile başına düşen hasıla miktarını, dolayısıyla ziraî prodüktiviteyi artırmak, bu yapılamadığı takdirde nüfusu ayarlamak suretiyle aileyi küçültmek ve böylece sabit geçinme masraflarını düşürmektir. Her iki istikametteki gelişmeler yeter derecede ilerlemediği için ziraî maliyetler ve bu yüzden ziraî fiatlar istenildiği kadar düşük bulunmamaktadır.

Bunlara ilâveten, bilhassa dış ticaret bakımından mahsullerin kaliteleri, temizliği, iyi tasnif, ambalâj ve standardize edilmiş olması, fiatlarının ve dolayısıyla maliyetlerinin dünya piyasalarında rekabet edecek durumda olmaları hayatî ehemmiyeti haizken, bu hususlarda çok eksiklerimiz bulunduğu muhakkaktır. İç piyasalarda vaziyet daha da iptidai ve geridir. Aynı hal, çiftçilerin satış, istihsal, kredi temini gibi gayelerle kurdukları kooperatif teşekküllerde ve diğer çiftçi organizasyonlarında görülmektedir.

Devletin istihsal ve fiat mevzularında tatbik etmekte bulunduğu mahdud gayeli politikaların da tatmin edici olmaktan uzak bulunduğu iddia olunabilir. Bu faktörlerin de netice itibarıyla ziraî prodüktivite üzerinde, vasıtalı bir şekilde de olsa, menfi tesirler yaptığı muhakkaktır.

Türkiye'de ziraî prodüktivite seviyesini tâyin eden çeşitli faktörlerin umumî bir panoramasını böylece gözden geçirdikten sonra, şimdi mevzumuzun dördüncü bölümüne geçebiliriz. Evvelce de bildirdiğimiz gibi, bu bölümde ziraî prodüktivite seviyemizi artırmağa yarayacak bütün tedbirlerin tam bir izahını vermek iddiasında değiliz. Bir bakıma Türkiye'deki ziraî prodüktivite meselelerini mümkün olduğu kadar teferruatlı bir şekilde ortaya koymağa ve seminer üyelerinin müzakerelerine arz etmeğe çalışan yukarıdaki üç bölüm ile buradaki vazifemiz sona ermiş sayılır. Bununla beraber, aynı zamanda seminerin bir üyesi sıfatı ile, ve bu vesileden istifade ederek, bazı önemli prodüktivite problemleri üzerinde kısaca durarak şahsî fikirlerimizi belirtmeği faydadan hali saymamaktayız. Bu sebeple, tebliğimizin müteakip bölümünün bu görüş açısından mütalâa ve kabul edilmesi gerekir.

IV. — TÜRKİYEDE ZİRAİ PRODÜKTİVİTEYİ ARTIRMA İMKANLARI

Ziraî prodüktivite mevzuunda Türkiye'nin karşılaştığı ve âcilen hal-letmek mecburiyetinde bulunduğu başlıca *Problem, evvelâ, arazi ve hayvan birimi başına randımanın nisbî olarak düşük bulunması; saniyen, umumiyetle istihsâl biriminin küçük, dolayısıyla arazi ve sermaye kaynaklarının nisbî olarak kıt bulunması; salisen, bu iki hâdisenin birleşmesi neticesi olarak insan başına prodüktivite seviyesinin düşük bulunması idi.* Buna ilâveten, randımanların ekseri mahsullerde istikrarsız oluşu ve arazi kaynağına nazaran nüfusun süratli bir şekilde artışı da bu meseleyi daha fazla güçleştirmekte idi.

Ziraî prodüktivite seviyesinin düşüklüğü üzerinde pek çok faktörün âmil olduğunu da tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu faktörlerin bir kısmı, tabiatları icabı olarak, değiştirilemez. Coğrafi mevki, topografya, iklim şartları bunlara misaldirler. Bununla beraber, faktörlerin bazıları kontrol ve islâh edilebilir. Umumiyetle prodüktivite üzerinde müessir bulunan, kültürel, sosyal ve politik muhitin islâhı gibi bazı ekonomi dışı tedbirleri bir kenara bırakarak doğrudan doğruya ziraî prodüktiviteye tesir edecek başlıca tedbirlere geçelim.

Ziraî prodüktiviteyi artırmak gayesiyle alınacak tedbirlerin esasını, ziraat sektöründe kullanılan ekonomik kaynaklardan tam istifade ve bunların müessiriyetini (efficiency) artırmak teşkil eder. Prodüktivite artırma gayretlerinin bir kısmı neticeleri bakımından nisbeten kısa vadeli tedbirlerden ibarettir. Ancak, umumiyetle küçük ve kendine yeten işletmelerin hâkim bulunduğu, istihsâl ve marketing tekniğinin iptidaî bulunduğu az gelişmiş ziraatlarda ziraî arzın elâstikiyeti bir hayli düşük olacağından, bu kısa vadeli tedbirlerin alınması ileri ekonomilere nisbetle daha zordur. Bundan maada, sadece kısa vadeli tedbirler meseleyi tamamiyle haletmeğe kâfi gelmez. Bu sebeple, aynı zamanda arz eğrisini aşağıya - sağa doğru kaydırmağı sağlayacak, yani sabit fiat seviyesinde ekiliş ve istihsâli artırmağı teşvik edecek uzun vadeli tedbirlerin de alınması doğru ve yerinde olur.

İstihsalin hektar veya hayvan birimi başına randımanını yükseltmek, halihazırda ziraî istihsâl tekniğinde cari bulunan işgücü ve kapital entansitesini artırmakla mümkün olur. Türkiye gibi az gelişmiş ekonomilerde kapital esasen kıt bulunan bir kaynak olduğundan, daha fazla iş entansitesinin artırılmasına çalışmak, kapitali de en zaruri ihtiyaç yerlerinde ve azami marjinal prodüktivite sağlayacağı hallerde istihdam etmek icabeder. Buna göre memleketimiz ziraatında arazi ve sermayeden tasarruf sağlıyan, işgücüne fazla nisbette lüzum gösteren bir istihsal tek-

niği tatbiki yerinde olur. Bu tekniğin, daha fazla küçük işletmelere uygun ve küçük çiftçiler tarafından da tatbiki kabil olan bir teknik bulunması zaruridir. Bilhassa işgücünden tasarruf sağlıyan ve bu suretle işgücü ve diğer faktörlerin müessiriyetini artıran büyük makineler ancak en verimli olabilecekleri hallerde istihdam edilmelidir.

Ziraî istihsalde işgücünü daha fazla kullanmanın bir yolu, mahiyetleri icabı olarak bu ekonomik kaynağa daha çok lüzum gösteren bazı ziraî istihsal şubelerini teşvik etmektir. Bunlar arasında hayvancılık, bahçe ziraatı ve ziraat sanatları başta gelmektedir. Tarla ziraatı içerisinde çapa nebatları nisbetini artırmak da bu gayeye yardım edebilir. Bilindiği üzere hayvancılık, yıl boyunca işgücüne karşı bir talep yaratır. Keza bahçe kültürleri ve ziraat sanatları işgücünün daha kesif bir şekilde ve ekseriya daha uzun müddetle istihdam olunduğu istihsal faaliyetleridir. Ziraî işletme bünyesinde bu gibi istihsal şubelerinin geliştirilmesi, bir taraftan iş faktörünün boş zamanlarını kıymetlendirirken diğer taraftan da iktisadî riskleri azaltmak suretiyle istihsale daha fazla emniyet ve gelirlere istikrar sağlar. Ziraat işlerinde mümkün olduğu kadar ihtisaslaşma ve iş bölümü tatbik edilmeğe çalışılması, her nevi islâhat gayretlerinin artırılması da ayrıca işgücünün daha verimli bir şekilde değerlendirilmesine hizmet edebilir.

Ziraî randımanların artırılmasında faydalı bir şekilde hizmet edecek diğer tedbirler umumî olarak «İstihsal tekniğini islâh» başlığı altında toplanabilir. İstihsal tekniğini islâh denilince, daha iyi ziraat metodlarının, tohum, fidan ve damızlıkların, maksada daha uygun alet ve vasıtaların kullanılması; gübreler, sulama hastalık ve zararlılarla mücadele gibi bakım işlerinin iyileştirilmesi anlaşılmaktadır. Bu çeşitli tedbirlerin teknik hususiyetlerine girmeden randıman artışlarına hizmetleri bakımından bazı önemli iktisadî karakteristiklerine işaret edelim.

İyi ziraat metodlarının başında hiç şüphesizki münavebe gelmektedir. Bu usulün tatbiki, bir sıra dahilinde ekilen mahsullerin her birisinin randımanını artırımağa yaradığı gibi, ayrıca toprağın yorulup yıpranmasına ve inbat kuvvetinin muhafazasına da hizmet eder. Bugün ziraatta ileri bulunan memleketlerin hepsi de halihazır durumlarına ulaşmada bu usulden faydalandıkları gibi, bugünkü ziraatlarında da münavebe usulünü geniş mikyasta tatbik etmektedirler. Bu usulün memleketimizde de mahdud mikyasta tatbik edildiği yerlerde faydalı tesirleri hissedilmektedir. Bilhassa bazı yem nebatlarının münavebeye ithali ayrıca hayvancılık tâli sektörüne de müsbet tesirler icra edecektir.

Sürme, ekme, nadas, hasad ve harman gibi istihsal faaliyetlerinin her birisinde yapılması mümkün pek çok islâhat mevcut bulunmaktadır.

Biihassa hububat ziraatında nadasların usulüne göre, hazırlanması ve sonhabarda ekimin vaktinde yapılması randıman üzerinde çok müessir olmaktadır.

Bütün bu islâhat imkânları hem randımanların artmasına yaradığı gibi, hem de kalitenin yükselmesine, zayıfın azalmasına, işlerin kolaylaşmasına hizmet etmek suretiyle faydalı olmaktadır. İyi metodlar umumiyetle daha mükemmel alet ve vasıtaların birlikte kullanılmasını da gerektirir ve bu kullanılışı teşvik eder. Bu vasıtaların fazla sermaye yatırımını icabettirmeyecek az pahalı, fakat aynı zamanda insan ve hayvan işgücünün müessiriyetini artıracak mahiyette yenilikler olması doğrudur. Demir pulluk, mibzer, kültüvatör, tınaz ve krema makineleri ve daha bir sürü iyi el aletleri bunlara misal olarak zikredilebilir.

Uzvi ve kimyevî gübrelerin mahsul randımanları üzerindeki tesirini izaha lüzum olmasa gerektir. Hâlen memleketimizde daha fazla pamuk, şeker pancarı, çay gibi kıymetli mahsullerin yetiştirilmesinde kimyevî gübrelerden bir dereceye kadar istifade edilmektedir. Yapılan denemeler gübre kullanmanın randımanları vasatî olarak % 10-20 nisbetinde artırdığını göstermektedir. Orta Anadoluda hububat ziraatında sadece az miktarda fosforlu gübre kullanılması sonunda randımanın % 25-30 nisbetinde artacağını uzun yıllar süren tecrübeler isbat etmiştir.

Hububat sahasının büyük kısmında gübre kullanımının taammüm etmesi, en konservatif hesaplarla gene de yapılan masrafları fazlasıyla aşacak bir hasıla artışı temin edecektir. Kimyevî gübre kullanımında böyle bir gelişme, hâlen bir iki yüzbin ton civarında oynayan sarfiyatın aşağı yukarı on misli kadar artmasını icabettirir. Fakat aynı zamanda randımanların ve prodüktivitenin önemli bir derecede artmasını da temin eder. Bugünkü nebatî hasıla seviyesinde sağlanacak % 5-10 civarındaki nisbeten ufak bir artış bir milyon ton kadar tutan kimyevî gübre ihtiyacımızın masrafını karşılayabilir. Bu bakımdan prodüktivite seviyesini islâh bakımından gübreleme sahasında ekonomik bir şekilde yapılacak pek çok şey vardır.

Rutubet faktörünün umumiyetle Türkiye'de ziraî istihsali tahdid eden en ehemmiyetli unsur olduğuna daha evvelce işaret edilmişti. Yapılan çalışmalara göre, birçok mahsullerde sadece sulama randımanının asgarî % 25-30 nisbetinde, hattâ bir çok hallerde % 100 veya daha fazla artırılabilceği tesbit edilmiş bulunmaktadır. Hâlen inşaatı tamamlanan veya devam etmekte bulunan büyük barajlar tam kapasiteleri ile istifadeye açıldığı zaman 500 bin hektardan fazla araziye sulamak imkânı hasıl olacaktır. Sulama sayesinde randımanların artmasından gayri, çeşitli ziraat yapılması, evvelce yetiştirilmesi âdet edilmemiş olan bazı ye-

ni mahsul nevilerinin bu bölgelere ithali ve dolayısıyla münavebeli bir ziraat sisteminin tatbik edilmesi de mümkün hale gelecektir. Bu barajlar, geniş sahaların taşkından korunmasını ve kurutulularak ziraat edilir hale getirilmesini de ayrıca sağlayacaktır.

Sulama mevzuunda daha büyük ve kısa vadeli imkânları küçük sulama teşebbüs ve faaliyetleri vâdetmektedir. Bir veya birkaç köy topluluğunun, hattâ bir veya daha fazla ailenin istifade edebileceği küçük sulama işlerinde mahalli yerüstü ve yeraltı sularından az masraflı, basit tesis ve vasıtalarla faydalanmak esastır. Büyük barajlar tamamlansa, sulama şebeke ve teşkilâtı kurulsa bile bunların sayıları mahdud olacağından istifade edecek bölgeler ve çiftçiler de sayılı olacaktır. Büyük çiftçi kütlelerini sulamanın nimetlerinden faydalandırmanın en emin çaresi küçük ve mahallî sulama teşebbüs ve gayretlerini teşvik etmektir.

Memleketimizde tohum islâh çalışmalarının ancak 25 - 30 senelik bir mazisi mevcuttur. Bu maksatla kurulan istasyon ve müesseseler ilk iş olarak kendi bölgelerindeki yerli materyal ve ithal edilen çeşitler arasından mahallî şartlar bakımından elverişli ve en yüksek verimli olanlarını seçmişlerdir. Bir taraftan elde edilen çeşitlerin çiftçiler arasında yayılmasına çalışılırken, diğer taraftan da mahsullerin kalitelerini yükseltmek, hastalık ve haşerelere, kurak, don gibi tabii âfetlere mukavemetlerini artırmak istikametinde uzun vadeli melezleme çalışmaları başlamıştır. Henüz ikinci nevi islâh faaliyetlerinin neticelerini idrak için vakit erken ise de, ilk plânda seleksiyon usulü ile bulunan nevilerin, kullanıldığı bölgelerde mahsul randımanlarını % 15 - 20 nisbetinde artırdığı mütehassıslarca tesbit edilmiş bulunmaktadır. Bazen islâh çalışmalarının randıman ve prodüktivite bakımından ne muazzam neticeler sağlamağa muktedir olduğunu belirtme bakımından realiteden bir misal vermek faydalı olur, sanırız. Ankara Ziraî Araştırma Enstitüsünün ortaya çıkardığı ve «Tokak» adını verdiği bir arpa çeşidi kışlık ziraata ve her türlü hububat arazisinde ekilmeğe müsait olduğu gibi, verimi de hektarda 500 kilo kadar daha fazladır. Bu çeşidin evvelâ Ankara Vilâyetinde, daha sonra zamanla Orta Anadolunun diğer vilâyetlerinde yerleşmesi, mütehassısların iddiasına göre, Orta Anadolu bölgesinde arpa ekiminin ve istihsalinin 15 - 20 sene zarfında üç mislinden fazla bir artış göstermesinde ehemmiyetli bir rol oynamıştır. Randıman yanında tokak arpasının kalite ve evsafı da yüksek bulunmakta, standard bir mahsul manzarası arz etmektedir. Tohum islâhı yolu ile mahsul kalitesinin iyileştirilmesine daha iyi bir misal, pamuk ziraatında yerli çeşitler yerine Akala çeşidinin ikamesi suretiyle lif uzunluğunun % 50 artırılması hâdisesi zikredilebilir.

İslâh edilmiş tohumların üretilerek çiftçilere dağıtılması da bu mevzuun önemli bir safhasını teşkil eder. Hâlen 1.5 milyon ton civarında olan hububat tohumluk ihtiyacının ancak 100 bin tondan az bir kısmı üretme çiftliklerince sağlanabilmektedir. Çiftçiye bir defa intikal eden tohumun ortalama olarak beş sene bozulmadan kullanılabilceği kabul edilse bile, iyi tohum ihtiyacı gene de tatmin seviyesinden çok uzak bulunmaktadır. Keza, iyi tohumların her sene selektörden geçirilerek temizlenmesi ve hastalıklara karşı ilâçlanması da lüzumlu bir ameliyedir ki bu hususta alınan tedbirler de ihtiyacın yarısını bile karşılayamamaktadır. Maamafih, pamuk ve şeker pancarı istihallerinde islâh edilmiş tohum tevziat işi çok daha iyi bir durumdadır.

İslâh yolu ile hayvancılık ve bahçe kültürleri sahasında da büyük başarılar elde etmek imkânları mevcuttur. İslâh edilmiş hayvanların iş kapasiteleri artacağı gibi, her türlü mahsul verimleri de yükselecektir. Gerek tohum islâhı, temizlenmesi ve ilâçlanması, gerekse hayvancılık ve bahçe kültürleri sahalarındaki islâhat faaliyetleri bakımından memleketimizde yapılması mümkün pek çok şey vardır ve bunların randıman üzerindeki tesirleri pek ehemmiyetli olacaktır. Umumiyetle islâh ve teksir mevzularında her şeyi tamamen devletten beklemek bizi ziraî kalkınma davasında pek geciktirebilir. Bu hususta hususî teşebbüsün işbirliğini sağlamak ve üretme işlerini devlet murakabesi altında onlara yüklemek isabetli bir hareket olacaktır.

Nebat ve hayvan hastalık ve zararlılarıyla mücadele işlerine ötedenberi devletin fazlaca ehemmiyet vermeğe çalıştığı müşahede edilmektedir. Gerek hayvancılık gerekse nebatî istihsal sahalarında bir hayli başarı elde edilmiş, epidemi mahiyetinde hastalıkların ve haşere salgınlarının zararları oldukça azaltılmıştır. Bu hususta bir fikir edinmek maksadıyla nebatî istihsal sahasından birkaç misal vermekte fayda vardır. Buğdayda sürme hastalığı 1956/57 yılında ilâçlama yapılmıyan yerlerde % 15 bir zarar tevhit ettiği halde, ilâçlı tohum kullanılan yerlerde bu zarar % 1/2 ye kadar düşmüştür. Aynı yıl zarfında ilâçlanan 500 bin ton tohumluk, yekûn buğday hasılasında meydana gelmesi muhtemel bulunan 450 bin tonluk bir kaybı önlemiştir. Keza hububatta zararlı otlarla mücadele, yerine ve zamanına göre, hasılda % 20 kadar bir artışa müncer olabilmektedir. 1957 yılındaki devlet ve örnek mücadeleleri 20 bin hektar arazide ehemmiyetli tasarruflar sağlamıştır. Bu misaller bize mücadele sahasında şimdiye kadar elde edilen başarılar kadar, prodüktiviteyi artırma bakımından önümüzde bulunan imkânları da göstermektedir. Bir çok hastalık ve zararlılarla ekonomik prensiplere uygun bir şekilde, yani yapılan masraflardan daha fazla kıymette hasılda tasarruflar sağlayacak tarzda mücadeleler yapmak bugün artık mümkün hale gelmiştir. Müca-

delenin pratik veya ekonomik olmadığı buğday pası gibi epidemilere karşı da tohum islâhı bize çareyi göstermektedir. Bu hususta da her fedakârlığı devletten beklemek itiyadından vaz geçerek devleti sadece rehber ve fertlerin kendi başlarına yapamayacağı işleri onlar namına yapan bir teşekkül olarak görmeğe ve her müteşebbisin kendi namına bu mücadeleyi yapmasını temine gayret etmemiz icabeder.

Esas itibariyle ziraî istihsalin randımanını artırmak gayesine matuf tedbirlerin başlıcalarını gözden geçirdikten sonra, şimdi de ziraat sektöründe ve ziraat işletmelerinde kullanılan ekonomik kaynaklar arasında daha elverişli bir nisbet sağlamak suretiyle prodüktivitenin artırılması imkânlarını kısaca inceleyelim. Ziraî istihşâlde kullanılan kaynakları optimum veya buna yakın bir münasebet haline getirmekle istihdam edilen bütün iktisadî kaynakların da müessiriyetleri artırılmış olacaktır.

Daha evvelki izahlarımız Türkiye ziraatında arazi ve sermaye kaynaklarına nazaran işgücünün nisbî olarak fazla bulunduğunu göstermiştir. Bu fazlalık hem bütün olarak ziraat sektöründe, hem de pek çok sayıda küçük işletmede müşahede edilmekte idi. Diğer taraftan, arazi ve sermaye faktörleri arasında münasebetler de her zaman uygun ve ahenkli bir manzara göstermiyor, kâh birisi, kâh diğeri nisbî bir kıtlık arz ediyordu. Bununla beraber, bu ikinci nevi ahenksizlik birinciye nazaran daha az önemli bir mesele teşkil ettiğinden ve aynı zamanda, bu problem prodüktivite ile ekspansiyonun birbirine karıştığı bir sahada bulunduğundan, biz daha fazla birinci nevi ahenksizlik üzerinde duracağız.

Nazarî olarak denilebilirki, bir memleket ziraatında gizli işsizlik mevcut ise bu derdin bir çaresi, marjinal prodüktivitesi sıfır veya sıfıra çok yakın bulunan sub-marjinal müstahsilleri ziraî istihsal sahasından çekmek; böylece, bir taraftan, müessiriyetleri (efficiency) çok az olan bu gibi kimselerin iktisadî kaynakları israfını önlemeğe çalışırken, diğer taraftan da, geride kalan ve müessiriyetleri yüksek bulunan kaynakların ahenkli bir şekilde kombinasyonunu sağlamaktır. Bu suretle, yekûn hasıla ve müstahsil başına prodüktivite artacaktır. Ziraî istihşâlden çekilen kimselerin başka imkânlar bulunmadığı takdirde, işsizlik tazminatı alması veya bunlara fakirler yurdunda bakılması bile cemiyet için daha az bir sosyal masrafı mucip olacağı da ayrıca iddia edilmektedir.

Memleketimiz bakımından meseleyi ele aldığımızda, kat'î olarak sayısını bilmediğimiz halde varlığını kabul ettiğimiz sub-marjinal müstahsillere ziraat sektörü haricinde istihdam ve istihsal imkânları sağlamak hususunun birinci derecede önemli bir iş olarak karşımızda durduğunu görürüz. Ziraat haricinde iş yaratmak demek, bir bakıma, sanayileşmek manasına gelir. İşte bu noktada ziraî kalkınma ile sanayileşme ara-

sındaki yakın ilgi ve münasebet aşikâr bir şekilde tebarüz etmektedir. Ziraî prodüktiviteye yardımı bakımından sanayi ve hizmet (servis) sektörlerinde bilhassa işgücüne nisbeten fazla lüzum gösteren istihsal kollalarının teşvik edilmesi, böylece işgücüne karşı talebin artırılması arzuya şayandır.

Zamanla sanayi ve hizmet sektörleri geliştikçe ziraatın fazla işgücü buraya çekilecek ve bu suretle ziraatın ekonomi içerisindeki nisbî ehemmiyeti her bakımdan azalacaktır. Ancak, halihazırda Türkiye'de ziraat, gerek insan gerekse diğer ekonomik faktörler bakımından, millî kaynakların o kadar büyük bir kısmını istihdam etmektedir ki, nisbeten az önemli bir sektör olan sanayiın böyle muazzam bir sektöre yardımcı olması ve orada görülen surplus (lüzumundan fazla) nüfusu istihdam ve absorbe etmesi imkânları mahdud bulunmaktadır. Bilhassa bu büyük sektörün, istihsal faaliyetleri dolayısıyla sanayi sektöründen aldığı malların pek cüz'î miktarları bulması, sanayi sektörünün iç pazarını tahdid etmekte ve gelişmesini zorlaştırmaktadır. Sanayileşmedeki yavaşlık ve gecikme, ziraat sektörünün kendisini surplus işgücünden kurtarmasını da geciktirmektedir.

Fakat bizi daha fazla beklemekten alıkoyan ve acele olarak tedbir düşünmeğe sevkeden bir vâkıa karşımızda durmaktadır. O da süratle artan ve iktisadî kalkınma tahakkuk ettikçe artış temposu hızlanacak olan bir nüfusumuzun bulunması vakıasıdır. Filhakika, yapılan hesaplara göre Türkiye'de her yıl 400 bin kişi 15 yaşına, yani istihşâl çağına girerken, 40 bin kişi 65 yaşını doldurarak ve 110 bin kişi öldüğünden cem'an 150 bin kişi istihşalden çıkar. Buna göre, her yıl 250 bin kişi yeniden iş isteyecek duruma girmektedir. (13) Bu insanların çok büyük bir kısmı ziraat sektöründe kaldıkça, bir taraftan arazi mülkleri ve işletmeler gittikçe küçük parçalara bölünmek suretiyle iktisadîlikleri azalırken, diğer taraftan da daha verimsiz topraklara, ezcümle orman veya mer'a şeklinde istifade edilmeleri tabiî şartlar bakımından mecburî olan topraklara karşı amansız bir hücum başlar. Her iki hâdise de ziraatta prodüktiviteyi düşürmeye yardım eder. Bu sebeple, sanayileşme hem şimdiki surplus ziraî nüfusa, hem de artan nüfusa iş ve istihdam imkânları sağlamak bakımından lüzumlu ve zaruridir.

Diğer bir az çalışma şekli olan mevsimlik işsizliğin ortadan kaldırılması veya hiç olmazsa azaltılması da ziraî prodüktiviteyi artırımağa hizmet edecektir. Mevsimlik işsizliğe karşı alınacak tedbirler, ziraî istihşali

(13) Çalışma Vekâleti mütehassısı Dr. Dreyer'in Ekonomi Kurumunda verdiği bir konferanstan alınmıştır.

çeşitlendirmek ve bu suretle yıl içerisindeki iş organizasyonunu islâh etmek; çiftçileri boş kaldıkları mevsimlerde, daha ziyade işgücü ile temin edilecek bazı islâhat ve yatırım faaliyetleriyle meşgul olmağa teşvik etmek ve bu hususta gerekli teknik ve malî yardımları, rehberlik hizmetini sağlamak; keza daha ziyade boş mevsimlerde faaliyette bulunan ziraat sanatları, köylü el sanatları ve köy sanayi işletmeleri kurmak şeklinde hü-lâsa edilebilir. Çeşitli istihlal derken, entansif bir hayvancılık en başta bahis mevzuu olmaktadır. Ziraî islâhat arasında toprak koruma ve islâhı, işletmenin kuruluşunu islâh gibi doğrudan doğruya ziraî prodüktivite ve hasılaya tesir eden faaliyetlerle, köy topluluğunu ilgilendiren ve sosyal bazı faydalar sağlıyan yollar, mektep, cami gibi yatırım ve imar faaliyetleri misal olarak zikredilebilir. Köylü el sanatları çok uzun bir tarihtenberi memleketimizin her köşesinde yerleşmiş ve ananeleri kurulmuş istihlallerdir. Bunları imkân nisbetinde ihya ve islâh etmek, bazı hallerde bizatihi ziraî hasıladan daha büyük bir gelirin çiftçiye akmasını sağlayabilir. Köy sanayii arasında basit ziraat âlet ve makine'lerinin imal ve tamir işlerini ve buna benzer küçük imalât faaliyetlerini sayabiliriz. Ziraat sanatları ise müstahsilin ilk elde istihlal ettiği ham ziraat mahsulünü işliyerek mamul veya yarı mamul mallar halinde kıymetlendirmesini temin edecektir. Bu faaliyet te hem boş zamanlarda işgücüne istihdam imkânı sağlayacak, hem de çiftçi gelirini artıracak ve ekonomik risklere karşı sigorta vazifesi görecektir.

Sürplus ziraî nüfusu yeter derecede ve süratte azaltamadığımız ve ziraî prodüktiviteyi en azdan nüfus artışı nisbetinde artıramadığımız takdirde, halihazırdaki refah ve yaşama seviyesini daha fazla düşürmek için alınması icabeden tedbirler mahiyet itibariyle daha radikal olmağa mecburdur. Ziraî nüfusla diğer kaynaklar arasındaki ahengi kurabilmenin bir çaresi de ziraat sektöründe istihdam edilen arazi ve kapital kaynakları miktarını imkân nisbetinde artırmaya çalışmaktır. Son zamanlarda ziraat arazisine mer'a ve ormanlardan mütemadi olarak ilâveler yapılmıştır. Bu arazi nevelerinin ekseriya devamlı olarak işlenmeğe müsait olmadığı, verimlerinin esasen düşük bulunduğu veya pek kısa zamanda düştüğü, bilâhare erozyon tehlikesini hızlandırarak bu kıymetli kaynağın ebediyen kaybolmasına yol açtığı asikârdır. Bunlara ilâveten, bu hâdise, hayvancılık ve ormancılık talî sektörlerinde esasen muvazeneden uzak bulunan ihtiyaç ve imkân münasebetlerini daha da muvazenesiz bir hale koymak suretiyle iktisadî güçlükleri de artırmaktadır. Bu sebeple, orman ve meradan arazi açmağa son verilmesi ve hattâ tabii şartları icabı olarak orman veya mera arazisi olmağa mahkûm araziler yanlışlıkla işlenmiş ise, bunların tekrar eski veya en uygun kullanılış maksadına dönmesini sağlayacak ve teşvik edecek tedbirlerin alınması doğru olur.

Geriye, hâlen hiç bir işe yaramayan bataklık, ölü toprak vesaire gibi yerlerin imar ve ihyası kalmaktadır ki bunları her suretle teşvik etmeli ve kolaylaştırmalıdır. Maamafih, sadece bu kaynaktan ehemmiyetli nisbetlerde işlenen arazi sağlanacağına şahsen inanmıyoruz. O halde, araziyi artıramadığımız, prodüktiviteyi yükseltemediğimiz ve sürplus nüfusu ziraattan çekemediğimiz takdirde tek çare olarak nüfus artışının kontrol edilmesi kalmaktadır. Ümidimiz bu gibi zecrî bir tedbire hiç bir zaman muhtaç kalmamamızdır.

Ziraat sektöründe istihdam edilen kapital kaynaklarının miktarını artırmanın bir yolu, bu sektörü yatırımlar için cazip hale getirmek, çiftçilerin tasarruflarını ve bunları verimli istihsal faaliyetlerine tahsislerini teşvik etmektir. İkinci bir yol ise, ziraat sektörüne yeter miktar ve şartlarla kredi sağlamaktır. Ancak, ziraat kredilerin istihlâk gibi verimsiz gayelere tahsis edilmesine mani olmak, istihsal kapasitesinin devamlı olarak artmasını sağlayacak ve iyi ziraat tekniği kullanılmasını teşvik edecek tedbirleri de birlikte almak lâzımdır. Sonra, çok sayıda çiftçiye azar azar kredi vermek; krediyi verirken teminattan ziyade borçlunun şahsına ve krediyi kullanacağı gayelere ehemmiyet vermek; bu kullanışı kontrol ve mürakabe etmek ve bu maksatla icabında kredinin bir kısmını aynî olarak sağlamak gibi bazı esaslara riayet etmek de gerekir.

Tebliğimizin bu bölümünde, Türkiye ziraatının prodüktivite seviyesini yükseltmek maksadiyle alınmasını uygun gördüğümüz tedbirler, esas itibariyle iki gaye etrafında toplanabilir. Bunlar da, randımanları artırmak ve istihsal faktörleri arasında ahenk temin etmek gayeleridir. Randımanların artırılmasını izah ederken daha fazla nebatî istihsal gözönünde bulundurduğumuzdan, şimdi evvelâ hayvanî istihsalin kendine has ve konu ile ilgili bir kaç hususiyetini kısaca belirtmek doğru olacaktır. Zira, esasen ziraatimizin mühim bir istihsal şubesini teşkil eden hayvancılık, son zamanlarda doğan güçlükler ve sıkıntılar dolayısıyla, üzerinde dikkatle eğilmeyi icabettiren bir numaralı meselemiz haline gelmiştir.

Daha ziyade iptidaî bir mer'a hayvancılığı karakterini taşıyan Türkiye hayvan yetiştiriciliği, nüfus ve ihtiyaçlardaki artışa ve ekonomik gelişmemize ayak uyduramamakta, hayvan sayılarında yıllar boyunca görülen artmaya rağmen, hayvan birimi başına verimde hemen hiç bir değişme olmadığından, hayvan mahsulleri arzı talebin daima gerisinde kalmaktadır. Durumu daha güç bir hale getiren diğer bir hâdise de, daha evvelce işaret edildiği üzere, işlenen arazinin son zamanlarda mer'alar aleyhine genişlemesi, buna mukabil, iktisadî durumla ilgili olarak hayvan mahsullerine karşı talebin sür'atle artma temayülü göstermesi, ve yine aynı sebeplerle kaçakçılığın artmasıdır. Hububat vesair ziraat mahsullerinin fiyat-

ları desteklenir veya yükselirken, et, süt gibi başlıca hayvan mahsulleri fiyatlarının hükümet ve belediyelerce kontrol altında tutulması; ayrıca, hayvan mahsulleri kalitelerinin yükselmesini teşvik edici bir fiyat politikasının tatbik edilememesi, bir çok ahvalde servet ölçüsü olarak hayvan sayısının alınması, esasen düşük verimli bulunan hayvanlarımızın evsafını ıslah ve produktivitesini yükseltme istikametinde müstahsil nezdinde bir arzu ve temayülün doğmasına da mani olmaktadır.

Kanaatimize, Türkiye hayvan yetiştiriciliğinde, et, süt, iş vesaire gibi mahsuller bakımından yüksek randımanlı ve iyi kaliteli hayvanlardan az sayıda elde bulundurmak ve bunları en iyi yetiştirme ve bakım şartları altında ve ihtiyaçlarımızı tamamen sağlayacak bir şekilde beslemek gaye olarak alınmalıdır. Mer'a hayvancılığı ile bu gayenin memleketimizde tahakkuku mümkün olmadığı gibi, mer'a yetiştiriciliğinden derhal ve büsbütün vazgeçmeğe de imkân yoktur. O halde çalışmalarımızı iki istikamete birden tevcih etmek, yani bir taraftan mer'aları ıslaha, mer'adan istifade şartlarını iyileştirmeğe, buradaki ortak mülkiyetin zararlarını azaltmağa matuf tedbirler alırken, diğer taraftan da hayvancılıkta bir yön değiştirme yapmak ve çiftlik hayvancılığına başlamak icabeder.

Hayvanların randımanlarını artırmak, evvela besleme ve bakım şartlarının iyileştirilmesi, hayvan hastalıkları ve parazitlerle mücadele gibi kısa vadeli tedbirlerin alınmasını ve bu arada ziraate yem nebatlarının ithalini şart koşar. Aynı zamanda, hayvan ırklarının seleksiyon, adaptasyon, melezleme vesaire gibi zootekni metodları ile ıslahı istikametinde nisbeten uzun vadeli tedbirlere de derhal tevessül etmek icabeder. Zirai işletme içerisinde hayvani ve nebati istihallerin daha yakın bir şekilde birleştirilmesi, bir taraftan ekonomik riskleri azaltarak ziraî gelirin artmasına hizmet ederken, diğer taraftan da iş organizasyonu ve iş gücünün kıymetlendirilmesi durumunu ıslah, ve nebati istihsal randımanının, yem nebatları ve münavebenin yerleşmesi, çiftlik gübresinden istifade sebepleri ile artması gibi faydalı neticeler de sağlayacaktır.

Ziraatte çalışan fertler başına düşen produktivite seviyesinin, arazi ve hayvan birimi başına randımanı artırmak yanında, istihsal birimini büyültmek suretiyle de yükseltilebileceğine daha evvel temas edilmişti. Yukarıda izah edildiği üzere, zirai istihsal amillerinin gerek memleket çapında, gerekse istihsal birimleri içerisinde ahenkli bir şekilde birleştirilmeğe çalışılması takdirinde, aynı zamanda, istihsal birimlerinin iktisadi bir büyüklüğe ulaşacağına ve bu gayenin de tahakkukuna hizmet edileceğine burada işaret etmek yerinde olacaktır. Bunun gibi, zirai işletmenin kuruluş ve işleyişini düzenleme, çok parçalı arazileri birleştirme (Remembrement), ve arazi mülkiyet ve tasarruf rejimini ıslah gibi tedbirler

de zirai prodüktivite artışında rol oynayacaktır. Son olarak bahsi edilen bu tedbirlerden işletmeyi düzenleme ve parçalı arazileri birleştirme sahalarında şimdiye kadar memleketimizde hemen hiç bir şey yapılmamıştır, denilebilir. Arazi mülkiyet ve tasarruf rejimini ıslah gayesiyle son on sene zarfında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesi içerisinde sarf edilen gayretler, toprak sahibi çiftçi adedini memleket çapında artırmak ve işletme büyüklüğünü ekonomik hale getirmek bakımlarından ancak mahdut tesirler icra edebilmiştir. Toprak dağıtımında daha ziyade hâli devlet arazisinin, bölgede mevcut topraksız ve az topraklı çiftçilerin hepsini tatmin gayesi ile, nisbeten küçük parçalar halinde taksim edilmesi; toprak verilen kimselere, kanunda derpiş edilen kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaşlardan yeter miktarda verilememesi; topraklandırılan kimselerin mazbut ziraat işletmeleri kurmalarının teşvik ve kontrol edilmemesi; ve nihayet kanunda mühim bir esas olarak alınan kamulaştırma yoluna ihtiyatla ve mahdut nisbette müracaat edilmesi gibi sebepler ile, aslında mükemmel bir şekilde hazırlanmış bir reform kanununun, kendisinden beklenen faydaları tam olarak sağlayamamasını, ve dolayısıyla, zirai prodüktiviteyi hissedilir derecede artıramamasını intaç etmiştir. Bu sahadaki gayretlerimizi artırır ve düzenlerken, bir taraftan da, şimdilik büsbütün ortadan kaldırılması mümkün olmayan zirai kiracılık ve ortaklık müesseselerini idare eden şartların ıslahı ve nizama bağlanması istikametinde çalışmalara da başlamaklığımız icabetmektedir.

Gerek yukarıdanberi sayılan tedbirlerin alınmasında, gerekse bunları takviye edecek ve zirai prodüktiviteyi artıracak başka tedbirlerin ve yardımların sağlanmasında devlete büyük vazifeler terettüp ettiği aşikârdır. *Bu maksatla, memleket ziraat politikasının, temel gayeleri göz önünde bulunduracak ve icaplarını en kısa ve emin yoldan temin edecek şekilde tâyin ve tespit edilmesi; bu politikanın, hiç bir suretle kısa vadeli, günlük mülahazalarla bozulmadan tatbik edilmesi şarttır.* Memleketimiz ziraat politikasının tespit ve tatbikinde en büyük mes'uliyeti taşıyan Ziraat Vekâletinin, iktisat sahasında ihtisas yapmış elemanlar ile takviyesi (14) ve şartlarımıza en uygun bir politikayı tâyin etmek, bunda zaman zaman lüzumlu görülecek değişiklikleri yapmak üzere, Vekâletin yüksek kademelerinde mes'uliyet deruhte etmiş şahsiyetler ile müstakil ilim ve ihtisas adamlarının birlikte çalışabilecekleri bir mekanizmanın teşkili de şüphesiz faydalı olacaktır.

(14) Bu münasebetle, A B D Ziraat Nezaretinde istihdam edilen iktisatçıların, gerek sayı gerekse kalite bakımlarından, bütün memlekette mevcut iktisatçıların yarısını teşkil ettiğini kaydetmek faydalı olur sanırız.

Ziraat Vekâletinin, ziraî prodüktivite seviyesini yükseltmek gayesiyle, daha evvel zikredilenler dışında yapacağı yardımlar arasında en başta gelenler, (1) araştırma, eğitim ve yayım; (2) toprak ve su muhafazası; (3) marketing ve fiyat şartlarını ıslah; ve (4) çiftçi teşkilâtlanması olarak hülâsa edilebilir. Bütün bu mevzu ve meselelerin teferruathı bir şekilde izahı bu tebliğin çerçevesini aşacağından, ancak bir iki ana noktaya işaret etmekle iktifa edeceğiz.

Ziraî araştırmanın gayesi, yeniden keşifler yapmaktan ziyade, mevcut ve malûm teknolojik bilgilerin denenmesi ve şartlarımıza adaptasyonu; iştilal sahası ise, ziraat usulleri, âlet ve vasıtalar, tohum, fidan ve hayvanların ıslahı, nebat ve hayvanların ve tabii kaynakların korunması, ziraî işletme ve marketing şartlarının düzenlenmesi olarak ifade edilebilir. Bu sahada memleketimizde temel atılmış ve bir hayli ilerlenmiş bulunulmakla beraber, gene de gayretlerin artırılmasına ve bazı sahaların daha önemle ve evveliyetle ele alınmasına lüzum vardır. Eğitim sahasında bilhassa teknik ziraat ve bahçivanlık okullarına ve ziraî yayım faaliyetlerine daha fazla ehemmiyet vermek yerinde olacaktır. Araştırma çalışmalarının neticelerini büyük çiftçi kütlelerine intikal ettirecek olan ziraî yayım servisi, müstahsile, mahdud miktardaki arazi ve sermayeden azamî hasılayı elde etme ve iş gücünü müessir bir şekilde kullanma yollarını öğretecek; bu suretle, bir taraftan ziraî istihsalin prodüktivitesini yükseltmeğe çalışırken, diğer taraftan çiftçinin yaşama şartlarını ıslaha ve yetişen gençlerin en elverişli ve heveslilerini ziraate bağlamağa yardım edecektir. Bu maksatla, memleketimize en uygun gelecek yayım metodlarının bulunarak tatbiki, bu usullerin, sermaye ve araziden mümkün mertebe tasarrufla daha ziyade teknik bilgiyi artırmak suretiyle gayesine ulaşmağa çalışması şayanı arzudur. Bu konuda da temelin hazır bulunduğunu, ancak, teşkilâtın eleman ve vasıta bakımından ikmal ve takviyesi ile daha iyi işler bir hale getirilmesi lâzım geldiğini kaydetmek kifayet eder.

Toprak ve su muhafazası, arazi ıslahı ve marketing sahalarında da teşkilâtın kurulmağa ve ilk çalışmaların yapılmağa başlandığını memnuniyetle müşahede etmekteyiz. Ziraî marketing konusunda hedef; asgarî masraflar ile çalışan, iktisadî kaynakları israf etmiyen ve müessir bir şekilde kullanan, müstahsil ile müstehlik arasında en iyi bir tarzda temas ve muamele imkânlarını sağlıyan, teknik bakımdan kusursuz ve lüzumu halinde değişebilecek elâstikiyete sahip bir marketing sistemi elde etmek olmalıdır. Bu bakımdan, çiftçilere müstehlik talebi ve fiyatlar hakkında müstehliklere arz ve istihsal durumu üzerinde en doğru malûmatı en seri vasıtalar ile bildirecek, ve istikbale ait istidlâllerde bulunacak bir marketing haber servisi kurulması âcil bir ihtiyaç halinde karşımızda durmak-

tadır. Bu sayede ziraat fiyatlardaki istikrar artırılabilir gibi devletin piyasaya müdahalelerine de daha az lüzum hasıl olacaktır.

Çiftçi teşkilatlanmasının bir veçhesi piyasa ve istihsal ile ilgili olduğu halde, diğer veçhesi bu insanların umumî dert ve meseleleri ve sosyal ihtiyaçları ile alakalıdır. Memleketimizdeki her türlü ziraat kooperatiflerin ve çiftçi teşekküllerinin bu gayelere uygun bir şekilde ve daha fazla aşağıdan yukarıya doğru gelişen gönüllü teşekküller halinde kurulup yerleşmesi ve işlemesi hususunda yapılacak pek çok işimiz bulunduğu muhakkaktır. Bu hareketin tamamen Ziraat Vekâletinin mes'uliyetine bırakılması, işlerin koordinasyonu ve müsmir neticelerin elde edilmesi bakımlarından şayanı arzudur.

V. — N E T İ C E

Modern sınaî cemiyetlerin iktisaden kalkınmalarında, bu memleketlerde tahakkuk ettirilen ziraat prodüktivite artışının mühim rolü olmuştur. İktisadî gelişme hareketlerini, hemen tamamıyla veya büyük mikyasta, ziraat prodüktiviteyi artırmak suretiyle meydana getirdikleri hasıla fazlasına, ve sermaye teraküm hareketlerini daha ziyade ziraat sektöründe yaptıkları tasarruflara istinat ettiren memleketler mevcut bulunmaktadır. Bunlara bir misal olarak Japonya, Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya'yı gösterebiliriz. Zamanımızda, başta Hindistan ve Çin olmak üzere, az gelişmiş memleketlerin bir çoğu, ekonomik kalkınmalarını aynı yoldan yürüyerek sağlamağa çalışmaktadırlar.

Esas itibariyle bir ziraat memleketi ve az gelişmiş bir ekonomi olan Türkiye'nin de bu yolu takip etmesi hem gerekli, hem de faydalıdır. Düşük bir prodüktivite seviyesinin sebep olduğu düşük gelirler yüzünden tasarrufların azalmasını, mahdut miktardaki tasarrufların sermaye terakümünü ve yatırımları yavaşlatmasını, az sermaye ve yatırımların tekrar düşük prodüktivite ve gelirlere müncer olmasını intaç eden, ve böylece iktisadî hayatımızı dar bir çenber gibi sıkarak gelişmesine engel olan fâsit dairenin kırılmağa en müsait noktası hiç şüphesiz prodüktivite seviyesidir. Böyle tehlikeli bir fâsit dairenin yerini, yükseltilecek prodüktivite seviyesi sayesinde gelirlerin ve hayat standardının yükselmesine, umumî sıhhat ve maarif durumunun ıslahına; artan gelirlere, daha fazla tasarruf, sermaye teraküm ve yatırımları yapılmasına; bütün bunların neticesi olarak tekrar prodüktivite seviyesinin yükselmesine yol açan helezoni bir kalkınma hareketinin alması mümkün ve muhtemeldir. Prodüktivite arttıkça, çalışma saatlerinin kısaltılmasına rağmen, yekûn hasıla eksilmiyecek, fakat büyük ihtimalle artacak; bu suretle cemiyet hem daha fazla hasıla, hem de daha çok istirahate kavuşarak her bakımdan refah seviyesini yükseltmiş olacaktır.

İtiraf etmek lâzımdır ki, tarih boyunca Türkiye, iktisadî kalkınmasında ziraate düşen rolü her zaman lâyıki veçhile takdir edememiş; daha ziyade kendi ihtiyaçlarını temine çalışan çok sayıdaki küçük çiftçilerinin prodüktivite seviyelerini yükseltmek üzere yeter derecede gayret sarf edememiştir. Halbuki en kısa zamanda ve mümkün olan sür'atle bu kalabalık müstahsil kitlesine yardım etmek, onların prodüktivitelerini ve dolayısıyla hasıllarını çoğaltmağa çalışmak icâbeder. Bu maksatla alınacak kısa vadeli, âcil tedbirler lüzumlu ve faydalı olmakla beraber, hedefe tam olarak ulaşma bakımından bunlar gayri kâfi bulunmaktadırlar. Bundan dolayı, aynı zamanda diğer iktisadî sektörlerin geliştirilmesi, bu arada bilhassa sanayileşme istikametinde alınacak uzun vadeli tedbirler ile ziraî prodüktivitenin daha fazla artmasına yardım etmek gerekir.

Aslında, ziraî kalkınma ile sanayileşme ve umumiyetle iktisadî gelişme arasındaki bağlar ve münasebetler karşılıklıdır. Bir taraftan ziraî kalkınma sanayileşmeyi teşvik eder ve kamçılarken, diğer taraftan da sanayileşme ziraati geliştirmekte ve prodüktivitesini artırmağa yardım etmektedir. Esasen sanayide ileri durumda bulunan memleketlerin umumiyetle ziraatlerinin de müterakki olması sebebi, bu sektörler arasındaki karşılıklı bağların ve münasebetlerin tabii bir neticesidir. Filhakika, ziraî prodüktivitenin artışı; sanayi ve hizmet sektörlerinin muhtaç bulunduğu işçi ordusunu ziraatten serbest bırakacak; kalkınma tesiriyle daha sür'atle artan nüfusun beslenme ihtiyaçlarını sağlayacak; sermaye terakümünü ve bilhassa kalkınma için hayatî ehemmiyeti haiz olan döviz kaynaklarını zenginleştirmeye hizmet edecek ziraî hasıla fazlasını meydana getirecek; zarurî maddeler fiyatlarının, dolayısıyla ücretler seviyesinin düşük kalmasına yardım ederek kalkınmanın maliyetini azaltacak; iktisadî gelişmenin finansmanında kullanılabilecek ilâve bir kıymet yaratmak suretiyle kalkınma esnasında doğacak enflasyonist tazyiki azaltacak; ve neticede, ekonominin bütünü için faydalı hizmetler görmüş olacaktır. Keza ziraî prodüktivite artışı; sanayi için daha bol ve daha ucuz ham maddeler bulmasını sağlayarak, ve sınaî mamuller için pazarlar temin ederek sanayileşmeyi kolaylaştıracaktır. Bu sebeplerle, *sanayileşmeye giden en kestirme yol ziraî kalkınma ve dolayısıyla ziraî prodüktivite artışından geçer*, diyebiliriz. Bu suretle sanayileşme ve iktisadî gelişme daha sağlam temellere dayatılmış olacaktır. Bu düşünce tarzına göre, iktisadî kalkınma dâvasında işe ziraatten başlamak ve ziraî prodüktiviteyi ön plânda ele almak zarurî bir şart haline gelmektedir.

Diğer taraftan, halen düşük bulunan ziraî prodüktivite seviyemizi yükseltemediğimiz müddetçe, ziraat sektöründe görülen çeşitli az çalışmalar dolayısıyla muazzam miktarlarda iktisadî kaynaklar mütemadi bir şekilde israf edilmiş olacaktır. Bundan başka, ziraî prodüktivite seviyesin-

de elde edeceğimiz artış, hali hazırda nüfusumuzda görülen yıllık ortalama % 3 e yakın artıştan daha fazla olmak mecburiyetindedir. Zira aksi halde, esasen düşük olan hayat standardı daha da fazla düşecek, sür'atle artan nüfusu besliyebilmek için daha fazla sayıda insan ziraî istihsale bağlı kalmağa mahkûm edilecektir. Bir iş gücü birimine istihdam temin edebilmek için lüzumlu sermaye yatırımları, sanayi vesair sektörlerle nazaran ziraatte nisbeten daha düşük olacağından, ziraî kalkınmaya bu bakımdan da bir priyorite tanımak icabeder.

Ancak, ziraî kalkınmanın gösteriş mahiyetinde, mahdut sayıda insanı istifade ettiren bir hareket olmaktan ziyade, büyük kitleleri faydalandıran, temelden bir kalkınma olması gerekir. Bu gayeye ulaşmak üzere ziraî prodüktiviteyi müessir bir manivela olarak kullanmak mümkün ve doğru olur. Yılda % 3-5 gibi mütevazi nisbettteki bir prodüktivite artışı bile bu uğurda yapılacak masrafları ve sarf edilecek gayretleri fazlasiyle karşılamaya yetişir. *Prodüktivite artışı yolu ile elde edilecek ziraî kalkınma emin ve devamlı bir ilerlemeyi temsil eder; v# evvelâ hızla sıçrayıp sonra bir kaç adım gerilemek suretiyle yapılacak kalkınmaya her bakımdan tercih edilmelidir.*

Hülâsa olarak diyebiliriz ki, memleketimizde geniş köylü grupları arasında yerleşmiş bulunan fakirlik derdinin kökünde ziraî prodüktivite düşüklüğü çöreklenmiş yatmaktadır. Bu derde karşı en tesirli devâ, azim ve cesaretle ve doğrudan doğruya ziraî prodüktivite meselesine hücum etmektir.